INHOUDSOPGAVE

	PAGINA
1 Ligging, grenzen en omvang	2
2 Landschappelijke structuur	4
3 Infrastructuur	11
4 Nederzettingen	14
5 Bevolking	20
6 Middelen van bestaan	22
7 Sociale en culturele voorzieningen	27
8 Ontwikkeling 1850 - 1940	31
Bronnen	35
Bijlagen	39

HET OVERSTICHT
Zwolle, december 1988.

1 Ligging, grenzen en omvang

Staphorst is een Sallandse plattelandsgemeente in het noorden van Overijssel. Het bestuurlijke en administratieve centrum van de gemeente is het dorp Staphorst. Naast het kerndorp Staphorst bestaat de gemeente uit de dorpen Rouveen en IJhorst en de buurschappen Punthorst, Leijen, Lankhorst, Hamingen, Halfweg en Slingenberg (gedeeltelijk).

In april 1811 werd de gemeente Staphorst opgericht. Het grondgebied van de nieuwe gemeente viel samen met het voormalige Hasselterambt of Hasselerambt, bestaande uit de schoutambten Staphorst, Rouveen en IJhorst, later samengevoegd tot één schoutambt. In 1818 werd een klein gebied met zes huizen van de gemeente Staphorst afgescheiden en gevoegd bij de toen gevormde gemeente Nieuwleusen. In 1961 ging een stuk grond van 65 ha, dat een Drentse enclave op Overijssels grondgebied vormde, over naar de gemeente Staphorst. Tegelijkertijd werd een gebied van 227 ha (inclusief 630 inwoners), bestaande uit de buurschappen Werkhorst, Hesselingen en (deels) Slingenberg, van Staphorst afgescheiden en toegevoegd aan de Drentse gemeente Meppel.

Staphorst wordt omringd door de volgende gemeenten: Meppel en De Wijk, beide liggend in de provincie Drenthe, in het noorden, Avereest in het oosten, Nieuwleusen in het zuiden, Zwolle in het zuidwesten, Hasselt in het westen en (sinds 1973) Brederwiede in het noordwesten (kaart 1).

Op 1 januari 1987 besloeg de gemeente Staphorst een oppervlakte

van 136,57 km2, inclusief 1,10 km2 binnenwater. De woningvoorraad bedroeg op dat tijdstip 3.671, wat neerkomt op een gemiddelde woningdichtheid van 98 woningen per km2, iets lager dan het Overijsselse gemiddelde (105). De gemeente Staphorst telde op 1 januari 1987 13.308 inwoners.

2 Landschappelijke structuur

2.1. Geologie (kaart 2)
De oudere pleistocene dekzandlagen in de gemeente Staphorst hellen van het noordoosten naar het zuidwesten; in het noordoosten liggen zij dicht onder de oppervlakte, in het zuidwesten op enige meters diepte. Op deze dekzandlaag die in de laatste ijstijd (het Würm glaciaal) is afgezet is in het holoceen een laagveenpakket gegroeid, dat naar het westen toe dikker wordt. De veenvorming vond plaats onder veranderde klimatologische omstandigheden: hogere temperaturen, stijging van zee- en grondwaterspiegel en stagnatie van de waterafvoer. In dit drassige, zuurstofarme milieu, waarin de vorming van organische stof de afbraak overtrof, ontwikkelden zich dikke veenlagen.

Vanaf ca 400 na Christus steeg de zeespiegel zo snel dat de veenvorming daarmee geen gelijke tred hield. Hierdoor werd het veen sterk geërodeerd vanuit zee en werd aan de westelijke rand van de huidige gemeente Staphorst plaatselijk klei afgezet.

In de vroege middeleeuwen was vrijwel het hele gebied rondom Staphorst bedekt met een meters dik hoogveenpakket. Aan de west- en noordzijde werd dit veenpakket abrupt begrensd door de beekdalen van Gen(n)e (Zwarte Water), Sethe (Meppelerdiep) en Reest. Naar het zuiden en oosten toe zette het veenpakket zich voort, al nam de de dikte in oostelijke richting af.

Langs de beekdalen lagen in de middeleeuwen zandige afzettingen, die hier en daar door de wind

waren opgewaaid tot dekzandruggen of rivierduinen. Op dergelijke zandhoogten vestigden zich de eerste bewoners van dit gebied.

2.2. Bodemgesteldheid en landschap (kaart 2)
De bodem in de westelijke helft van de gemeente Staphorst bestaat uit veen (voornamelijk veenmosveen), dat naar het westen toe iets kleiiger wordt. Aan de meest westelijke rand van de gemeente ligt een kleilaag op het veen, maar deze is nooit dikker dan 40 centimeter.

In het oostelijk deel van de gemeente liggen horizontaal gelaagde, grindvrije zanden, behorend tot de post-glaciale dalopvulling, aan de oppervlakte. Soms bevatten deze kalkarme gronden een "darglaag" van vijf à vijftien centimeter veen. Op deze bovenste laag ligt het ontginningsdek dat in de loop der eeuwen door bemesting is ontstaan.

In een smalle strook langs het grensriviertje de Reest bestaat de bodem uit (moeras)veen. Een uitloper van deze veengronden zijn de zogenaamde Vledders, ten zuidwesten van IJhorst.

Karakteristiek voor het landschap in de gemeente Staphorst is het "slagenlandschap", gekenmerkt door lintvormig samengetrokken bewoning langs een lange weg, die in de meeste gevallen de ontginnings- en exploitatiebasis vormt. In Staphorst en Rouveen liggen de boerderijen echter niet meer aan de ontginningsbasis, maar zijn zij in de richting van de nieuw ontgonnen gronden verplaatst. Deze ligging van de boerderijen, in combinatie met de zeer geringe breedte van de kavels en de gedeeltelijk achter elkaar geplaatste boerderijen, geven het in Staphorst voorkomende slagenlandschap een uniek karakter.

De slagenontginning strekte zich van oudsher uit over een gebied circa dertien kilometer. Na de ontginningen en ruilverkavelingen komt het slagenlandschap alleen nog voor in het westelijke deel van Rouveen (ca. 300 ha). Dit gebied omvat van oost naar west de "Olde Maten" met zijn karakteristieke trekgaten of veenputten, het uitgestrekte boomarme weidegebied met sloten als kavelscheidingen, de lineaire nederzetting op de grens van het veen- en zandgebied en het kleine weidegebied met elzenrijen als perceelsscheidingen. In het streekdorp wordt het ruimtelijke beeld, behalve door de bebouwing, in belangrijke mate bepaald door de erfbeplanting en de houtsingels op de perceelsgrenzen tussen en direct achter de bebouwing. Hierdoor ontstaat een ruimtelijke beslotenheid die sterk contrasteert met het open agrarische gebied.

Het Staphorster bouwlandgebied (ook wel Staphorster esch genoemd), voor de ruilverkaveling behorend tot het slagenlandschap, kenmerkt zich nu door een meer blokvormige verkaveling. In dit vroegere akkerbouwgebied domineert na de ruilverkavelingen de veehouderij.

In het oosten van de gemeente liggen enkele uitgestrekte natuur- en recreatiegebieden. De

Boswachterij Staphorst, eigendom van Staatsbosbeheer, heeft hier na de ontginning van de heidevelden een bos aangeplant, waarin nog enige heideterreinen en vennen aanwezig zijn. Het natuurgebied de Witte Bergen, ten zuidoosten van IJhorst, is oorspronkelijke een zandverstuiving, die in de negentiende eeuw bebost werd en tegenwoordig voornamelijk een recreatieve functie heeft.

Op de grens met de gemeente Avereest ligt het Westerhuizingerveld, oorspronkelijk een heidegebied dat door het late tijdstip van ontginning (jaren dertig) een meer rationele, enigszins blokvormige verkaveling heeft.

Het gebied langs het Meppelerdiep kan getypeerd worden als een uiterwaardenlandschap. Het Reestdal kenmerkt zich door een kleinschalig beekdallandschap met verspreide bebouwing. Beide gebieden zijn in gebruik als grasland, evenals de uitloper van het Reestdal in de Vledders (bij IJhorst).

2.3. Bodembeheer en ontginningen (kaart 3)

De huidige gemeente Staphorst is voortgekomen uit het schoutambt Hasselterambt, één van de drie schoutambten binnen het hoogschoutambt Hasselt. Hasselterambt bestond uit de dorpsgebieden van Rouveen, Staphorst en IJhorst, en de buitenkwartieren Werkhorst, Hesselingen, Olde Staphorst, de Garste en Hamingen. Binnen het schoutambt Hasselterambt hebben geen marke-organisaties bestaan. In Staphorst en Rouveen kwamen geen onverdeelde gronden voor; het recht van opstrek gold in principe tot het einde van het dorpsgebied. Tevens werd een verregaande splitsing van de oorspronkelijke hoeven toegelaten, die elders in marken uitdrukkelijk verboden was.

De ontginning van het hoogveen van Staphorst is in de twaalfde en dertiende eeuw ter hand genomen. Het veengebied werd verdeeld in een aantal ontginningsblokken, de zogenaamde slagen. Deze werden opgedeeld in ontginningshoeven met een vaste perceelsbreedte van ongeveer 125 meter en uitgegeven aan kolonisten. De eerste kolonisten zouden bewoners zijn geweest van de vroegere Zuiderzeegronden, niet ver van de hedendaagse Friese kust. Zowel Staphorst als Rouveen werden in vier slagen opgedeeld. In Staphorst telden deze slagen samen 48 hoeven, in Rouveen 62. Het dorpsgebied van IJhorst was niet ingedeeld in slagen en bestond van oudsher uit 16 "regelmatige hoeven".

De hoger gelegen zandgronden in het oosten en noorden fungeerden als ontginningsbasis voor de eerste kolonisten. De kolonisatie had plaats naar Fries-Hollands model, in rechte opgaande stroken. Min of meer loodrecht op de ontginningsas werden sloten gegraven ter ontwatering van het veen en afgrenzing van de hoeven. Aan de achterzijde, veenopwaarts, werden de slagen of ontginningsblokken beschut tegen wateroverlast door achterkaden of leidijken, zonodig aan de veenzijde voorzien van een wetering. Tussen de slagen werden

zijdewendes en weteringen aangelegd om de waterafvoer van het hoger gelegen onontgonnen veen te reguleren. Bij nieuwe ontginningen en dorpsverplaatsingen, vaak ter hand genomen vanwege wateroverlast als gevolg van bodemdaling en de grote afstand tot de nieuw te ontginnen gebieden, werd verderop een nieuwe leidijk aangelegd. In de eerste helft van de negentiende eeuw vormde de huidige Leidijk de achtergrens van het ontgonnen gebied.

De oriëntatie van de opstrekkende percelen van zowel Rouveen als Staphorst is gericht op de Punt of Punthorst in het zuidoosten van de huidige gemeente. Om beide dorpsgebieden een evenredig deel van de naar het oosten steeds schaarser wordende oppervlakte grond te laten krijgen, zijn knikken of "kruumten" in de percelen ontstaan. Deze kruumten, die zeer zeldzaam zijn in Nederland, vallen ten dele samen met vroegere leidijken of bewoningsassen. Een ander bijzonder element in het landschap dat mede is ontstaan door de oriëntatie en verdeling van de gronden zijn de "geren" of "gieren", veelal wigvormige stukken land die een onderbreking vormen in de ontginningsbasis tussen de diverse slagen. De ligging van deze geren tegenover oude vestigingsplaatsen in de randzone maakt duidelijk dat de geren oudere eigendomsrechten van deze nederzettingen op het veen vertegenwoordigen.

Omstreeks 1850 bestond ongeveer een vijfde deel van het gemeentelijke grondgebied (± 2.500 ha) uit niet in cultuur gebrachte heidegrond. Daarnaast werd een groot deel van het westelijke veengebied slechts extensief gebruikt, mede in verband met de steeds terugkerende wateroverlast en de grote afstand tot de boerderijen. De cultuurtechnische toestand van deze landerijen werd steeds slechter als gevolg van versnippering van percelen en onduidelijkheid omtrent de eigendomssituatie. De situatie was in het begin van de twintigste eeuw zo slecht dat een gebied van ± 2.000 ha voor agrarische doeleinden ongeschikt was.

In 1927 ging de N.V. Ontginningsmaatschappij "Overijssel", waarin de provincie, twee landbouworganisaties en het Waterschap "Hasselt en Zwartsluis" samenwerkten, over tot aankoop van 260 ha grond in het zogenaamde Staphorster veld, op de grens met de gemeente Hasselt. Dit was het begin van een groot aantal ontginnings- en ruilverkavelingswerkzaamheden. Het verschil tussen de ontginningen enerzijds en de vanaf 1932 uitgevoerde ruilverkavelingen anderzijds schuilt voornamelijk in de eigendomssituatie. De voor ontginning in aanmerking komende gronden waren in gemeenschappelijke handen of er was een geringe band tussen bezitter en grond. In de ruilverkavelingsgebieden waren de eigendomsrechten duidelijk verbonden met de bedrijven. Een ander verschil schuilt in de kwaliteit van de gronden: bij ontginningen worden min of meer woeste gronden in cultuurgrond omgezet, bij ruilverkavelingen worden in principe goede gronden

herverkaveld om een betere agrarische benutting mogelijk te maken.

De ontginning van het Staphorster veld, voorheen een verwaarloosd gebied met woest en wild hooiland, behelsde een betere ontwatering, de aanleg van een weg en een nieuwe verkaveling. Na deze herverkaveling werd het land meest aan buitenstaanders verkocht. Nog in hetzelfde jaar (1927) werd begonnen met de ontginning van 75 ha grond ten oosten van Staphorst. Deze gronden werden later aan Staphorster boeren verkocht. In 1928 startte de Staphorster ontginning: 480 ha hoogveen, heideveld en enig turfveen in het zuidoosten van de gemeente werden ontgonnen en bemest. Na de herverkaveling en verkoop van de grond aan Staphorster boeren werd in dit gebied, dat de Punthorst wordt genoemd, een veertigtal boerderijen gebouwd. Veel ontginningsactiviteiten vonden plaats in het kader van werkverschaffingsprojecten, zo ook de ontginning en bebossing van het Staphorster bos in de jaren dertig. De heidegrond die men hier aantrof was weinig geschikt voor bouw- of weiland en leende zich meer voor boscultuur.

Het grootste ontginningsproject van de gemeente startte in 1931 op de Staphorster Maten. Een gebied van 1.600 ha, bestaande uit 6.400 kadastrale percelen, toebehorende aan 2.000 eigenaren, werd gedeeltelijk herontgonnen en in zijn geheel herverkaveld. In dit gebied zijn naderhand boerderijen gebouwd, bijvoorbeeld aan de Rechterensweg, de Hamingerweg en de Buitenmiddenweg. Door de genoemde ontginningswerkzaamheden nam de cultuurgrond in de gemeente Staphorst toe met zo'n 3.000 ha. Kaart 8, inclusief tabel, geeft een overzicht van de verbeteringswerkzaamheden in de periode 1927-1960. De ruilverkavelingen komen in paragraaf 6.1. aan de orde.

Een ontginning die buiten het kader van de Ontginningsmaatschappij Overijssel viel was die van het Westerhuizingerveld. Dit uitgestrekte heidegebied op de grens van de gemeenten Staphorst en Avereest werd in de jaren dertig in cultuur gebracht.

2.4. Waterbeheersing

De strijd tegen het water heeft voor een belangrijk deel de geschiedenis van Staphorst en Rouveen bepaald. In de middeleeuwen was het Meppelerdiep, toen nog Sethe geheten, een stroompje, waarin bij Meppel enige riviertjes (o.a. de Reest) uitmondden. Als gevolg van de afgraving van de Echtener venen in Drenthe kreeg het Meppelerdiep steeds meer water te verwerken. Hier was het niet op berekend en de wateroverlast nam voor de Staphorsters steeds grotere vormen aan. Dit ondanks de verbreding van de sluis bij het huidige Zwartsluis ten behoeve van de turfafvoer. Deze sluis werd in de veertiende eeuw aangelegd door de erfgenamen van Staphorst en later verkocht aan een aantal exploitanten van de Echtener venen.

In 1780 werd langs het Meppelerdiep vanaf de "Nieuwe Sluijs" (nu: Zwartsluis) tot aan

Meppel een grote stouwdijk aangelegd, die bekend staat als Staphorster Groote Stouwe. Ook langs de Reest werd in dezelfde periode een stouwe aangelegd. In het kader van de ruilverkaveling is in de vijftiger jaren langs de linkeroever van de het Meppelerdiep een nieuwe kade aangelegd, waardoor de Staphorster Groote Stouwe een slaperdijk is geworden.

Ondanks de aanwezigheid van de stouwe en de verbreding en verbetering van Het Meppelerdiep waren de waterstaatkundige problemen niet voorbij. Bij westenwind kon het naar het Meppelerdiep afstromende water niet op het Zwarte Water geloosd worden, waardoor de stouwe overliep en het gebied ten westen van Staphorst en Rouveen onder water kwam te staan. De aanleg van de Dedemsvaart tussen 1809 en 1854 bood ook geen oplossing, omdat deze zoveel water uit de oostelijke venen meevoerde dat er regelmatig overstromingen plaats vonden. De grootste watersnoodramp was die van 1825, toen de Zwarte Watersdijk doorbrak en grote delen van de gemeente onder water stonden. Deze overstroming, die in geheel Noordwest-Overijssel veel schade aanrichtte, leidde indirect tot de vorming van de dijksdistricten (in 1835), waarvan het tweede dijksdistrict, sinds 1884 het waterschap Hasselt en Zwartsluis geheten, een groot deel van de gemeente Staphorst besloeg.

Pas in de jaren twintig van de twintigste eeuw werd een bevredigende oplossing voor de waterstaatkundige problemen in de gemeente Staphorst gevonden. Dit was in de negentiende eeuw niet gelukt ondanks de aanleg van de Rechterensgracht en diverse verruimingen van het Meppelerdiep. In 1926 kwamen de provincies Overijssel en Drenthe met de waterschappen "Vollenhove" en "Hasselt en Zwartsluis" overeen dat bij een waterstand van +0,65 meter N.A.P. op het Meppelerdiep zijdelingse afvoer van water zou plaats vinden naar de beide genoemde waterschappen. Hiertoe werd de capaciteit van de in de gemeente Zwartsluis gelegen gemalen Kloosterziel en Kostverloren verhoogd.

Naast het waterschap Hasselt en Zwartsluis opereerden omstreeks 1930 nog enkele kleine waterschappen op het grondgebied van de gemeente Staphorst, zoals het waterschap Het Westerhuizingerveld dat in 1921 werd opgericht in verband met de op handen zijnde ontginning van het gelijknamige heidegebied en de waterschappen Het Meppelerdiep (sinds 1929) en Het Oude Diep in het noorden van de gemeente. Tevens lag er tussen IJhorst en Den Hulst een strook, die nog niet in waterschapsverband was opgenomen.

Per 1 januari 1962 werden de waterschappen Hasselt en Zwartsluis, Het Westerhuizingerveld en een aantal kleine Overijsselse en Drentse waterschappen samengevoegd tot het waterschap Benoorden de Dedemsvaart. Het hoofdkantoor van dit interprovinciale waterschap is gevestigd in Rouveen. Op het grondgebied van de gemeente Staphorst staan vier electrische

vijzelgemalen: gemaal De Schans uit 1971 (Lichtmis, Rouveen), gemaal De Spoortippe uit 1978 (ten zuidoosten van Meppel), gemaaltje De Vledders uit 1964 (IJhorst) en gemaaltje Secundaire Bemaling uit 1941 (Staphorst).

Het overtollige water in de gemeente Staphorst wordt afgevoerd via de "waterleidingen" Reest, Meppelerdiep, Dedemsvaart en (vooral) Zwarte Water.

3 Infrastructuur

(kaart 4)

3.1. Waterwegen

Het Meppelerdiep en de Reest hadden in de zeventiende eeuw een belangrijke functie met betrekking tot de afvoer van Drentse turf. Voor Staphorst hebben deze waterwegen echter nooit een belangrijke economische functie gehad. De Reest is tegenwoordig een niet meer bevaarbare, kleine stroom, het Meppelerdiep is nog steeds een belangrijke waterweg, met name voor Meppel en Zwartsluis.

Voordat in de negentiende eeuw de Dedemsvaart werd gegraven, maakte het scheepvaartverkeer een tijd lang gebruik van de omstreeks 1630 aangelegde Beentjesgraven. Deze waterweg tussen (Oud-) Avereest en Hasselt werd vrijwel uitsluitend gebruikt voor de afvoer van turf uit de oostelijke venen. De turfontginningen werden grootschaliger van karakter, toen in 1809 begonnen werd met de aanleg van de Dedemsvaart. De gemeente Staphorst heeft nauwelijks profijt gehad van de verhoogde economische activiteit in de regio, deels door de enigszins excentrische ligging van de Dedemsvaart in het zuiden van de gemeente en deels door het gesloten karakter van de Staphorster samenleving. Lange tijd voorzag de bevolking in haar behoefte aan turf door kleine stukken veen ten oosten van het bouwland af te graven. Later, in de negentiende eeuw, werd in Staphorst turf aangevoerd via het Conradkanaal, in Rouveen via de Dedemsvaart.

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd de Hoogeveensche Vaart, een

belangrijke waterweg in het zuiden van Drenthe, zodanig omgelegd dat het scheepvaartverkeer uit de richting Hoogeveen tegenwoordig een veel snellere verbinding met het Meppelerdiep heeft. Het nieuwe tracé ligt ten zuiden van de stad Meppel, gedeeltelijk op het grondgebied van de gemeente Staphorst.

3.2. Wegen

In vroegere tijden had het drassige gebied rond Staphorst en Rouveen een belangrijke militair-strategische betekenis. De "pas van Rouveen" was namelijk één van de twee doorgangen naar het noorden, de andere lag bij Coevorden. Vanuit het zuiden komend ging het verkeer via Hasselt, Rouveen, Staphorst, Dikninge (bij De Wijk) naar de belangrijke abdijplaats Ruinen. Door de sluizen van Hasselt en Zwartsluis open te zetten kon men de hele omgeving onder water laten lopen, waardoor de verbinding tussen het noorden en de rest van het land verbroken werd.

In 1637 werd de weg Zwolle-Rouveen aangelegd, zeer tegen de zin van de stad Hasselt, die hiermee haar strategische ligging aan de verbindingsweg naar het noorden verloor. De weg Zwolle-Rouveen was een onderdeel van de postweg van Zwolle naar Groningen, die verder liep via Dikninge en Ruinen. Het strategische belang van de weg naar het noorden wordt onderstreept door de aanwezigheid van een schans ten zuiden van Rouveen. Deze verdedigingsschans werd in 1665, ten tijde van de oorlog tegen de bisschop van Münster, opgeworpen.

In 1828 werd de straatweg Zwolle-Meppel aangelegd, waarbij van Zwolle tot Staphorst het tracé van de oude postweg werd gevolgd en van Staphorst tot Meppel een nieuwe weg werd aangelegd. Deze straatweg, waarvan het deel tussen Staphorst en Meppel later gebruikt is voor de aanleg van de Rijksweg, was in de negentiende eeuw de belangrijkste verbinding met de drie noordelijke provincies. Andere straatwegen in de gemeente waren de weg tussen het gemeentehuis en de Beugelenbrug bij Dikninge, onderdeel van de oude postweg naar Ruinen en (sinds 1665) naar Groningen, en de door particulieren aangelegde weg tussen IJhorst en De Wijk.

Naast de straatwegen telde de gemeente Staphorst omstreeks 1880 twee grindwegen en twee puinwegen. Tot de grindwegen behoorden de provinciale weg van Hasselt naar Avereest en de weg langs de Reest van Avereest naar IJhorst. Met puin verhard waren de weg van Hesselingen naar Meppel en de Stadsweg tussen Hasselt naar Rouveen. Laatstgenoemde weg, die tot 1637 de toegangspoort tot de pas van Rouveen vormde, werd onderhouden door de gemeente Hasselt. Verder maakte het landverkeer gebruik van onverharde wegen, zoals de parallelwegen langs de spoorlijn Zwolle-Meppel, aangelegd tussen 1865 en 1868. Deze wegen, in het dialect prul(le)wegen genoemd, verkeerden bijna het gehele jaar in slechte staat. In deze toestand kwam tot 1927 weinig verbetering. Slechts enkele wegen werden in deze periode verhard, waaronder de weg tussen IJhorst over Lankhorst naar de Oude Rijksweg.

Door de ontginnings- en ruilverkavelingswerkzaamheden is de infrastructuur in de gemeente Staphorst sterk verbeterd. In het westelijk deel werden bijvoorbeeld het Dekkersland, het Geerligsland en de Conradsweg verhard, terwijl parallel hieraan enkele nieuwe wegen werden aangelegd, zoals Scholenland en Groensland. Ten oosten van de "diek" werd onder andere een goede verbinding met Den Hulst gerealiseerd (via de Mr. J.B. Kanlaan).

De grootste verandering in het wegennet van de gemeente Staphorst was de aanleg van de nieuwe Rijksweg over de Staphorster esch, de huidige E 232. Omdat de langgerekte percelen door de nieuwe weg doorsneden zouden worden, werd in 1931 besloten om tegelijkertijd een ruilverkaveling door te voeren. Rijkswaterstaat nam de kosten van de ruilverkaveling op zich als tegenprestatie voor de afgestane grond ten behoeve van de wegaanleg. De nieuwe Rijksweg die in 1940 in gebruik werd genomen kruist de diek in het centrum van het dorp Staphorst. Ten zuidwesten van deze kruising heet de diek Oude Rijksweg, ten noordoosten Gemeenteweg. Vanaf Staphorst naar het noorden volgt de E-232 gedeeltelijk het tracé van de oude straatweg uit 1828. In 1969 werd de Rijksweg verbreed tot vier stroken; tegelijkertijd werden vier ongelijkvloerse kruisingen aangelegd, waarvoor onder andere het tolhuisje op de Hoek moest wijken.

3.3. Spoorwegen

De gemeente Staphorst wordt doorsneden door de spoorlijn Zwolle - Meppel, een onderdeel van de lijn Arnhem-Zwolle-Leeuwarden, die tussen 1865 en 1868 werd aangelegd. Op het grondgebied van de gemeente Staphorst werden twee stations gebouwd, één in Staphorst en één bij de Dedemsvaart in het uiterste zuiden van de gemeente. Beide stations werden in 1865 aanbesteed door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen (M.E.S.), die tevens de exploitatie van de spoorlijn voor haar rekening nam.

Het station in Staphorst werd in 1936 gesloten voor personenvervoer. Later werd ook het goederenvervoer gestaakt en werd het station afgebroken.

Het station aan de Dedemsvaart, "Dedemsvaart-Staatsspoor", was van 1886 tot 1936 zowel een trein- als tramstation. De tramlijnen van de Dedemsvaartsche Stoomtramwegmaatschappij (D.S.M.) speelden een belangrijke rol speelden bij de economische ontwikkeling van het gebied langs de Dedemsvaart. De tramlijn tussen Dedemsvaart-dorp en "Dedemsvaart-Staatsspoor" werd in 1886 in gebruik genomen. Later kwam er ook een verbinding tussen "Dedemsvaart-Staatsspoor" en Zwolle tot stand. In 1936 fuseerde de D.S.M. met de Eerste Drentsche Stoomtramwegmaatschappij (E.D.S.). De trams hadden toen het personenvervoer reeds gestaakt en werden alleen nog ingezet voor het goederenvervoer. In 1947 werd het trambedrijf officieel gesloten, later werd het stationsgebouw afgebroken.

4 Nederzettingen

(kaarten 5, 6 en 7)

4.1. Kernen
In de gemeente Staphorst liggen drie kerkdorpen: Staphorst, Rouveen en IJhorst. **Staphorst** en **Rouveen** zijn streekdorpen, die in de loop der eeuwen enkele malen verplaatst zijn. Ze worden gerekend tot de veenkoloniën van het oudere type, die zich van de jongere veenkolonieën onderscheiden door de langgerekte, zeer smalle kavels, ontstaan door het recht van opstrek. Dit houdt in dat de boer recht had op de woeste gronden voor en achter zijn in cultuur gebracht land, voorzover deze gronden binnen het dorpsgebied lagen. **IJhorst** is ontstaan als hoevenzwermdorp op de hogere gronden nabij de Reest. Het dorp is nooit verplaatst en heeft zich door de eeuwen heen sterk georiënteerd op Drenthe.

De eerste bewoners in de streek rond Staphorst vestigden zich op de hoger gelegen oeverwallen langs de rivieren Zwarte Water, Meppelerdiep en Reest. Vanuit de eerste nederzettingen werd reeds in de middeleeuwen begonnen met de vervening van de zuid- en oostwaarts gelegen venen. Hiervoor moest een vergoeding in "tins" (tienden van de opbrengst) betaald worden aan de bisschop van Utrecht, die als landheer over de wildernissen beschikte.

De naam **Staphorst** werd voor het eerst genoemd in een oorkonde uit 1217. Hierin werd verwezen naar de hoeve Staphorst (vanaf 1346 Olde Staphorst genoemd), gelegen op een hoogte nabij het Meppelerdiep in het noorden van de huidige gemeente Staphorst.
Rouveen lag oorspronkelijk in de buurt van het

klooster Mariënberg ofwel het Zwartewaterklooster (tegenwoordig behorend tot de gemeente Zwartsluis). De oorspronkelijke nederzettingen zijn in de loop der eeuwen waarschijnlijk, inclusief occupatie, drie maal verplaatst. De belangrijkste redenen hiervoor waren wateroverlast en de grote afstand tot de nieuw te ontginnen percelen. De meest duidelijke aanwijzingen voor vroegere bebouwing zijn de oude kerkhoven, die nu nog zichtbaar zijn in het landschap. Voorbeelden zijn het Oude Kerkhof aan de Meppelerweg en het kerkhof bij Zwartewaterklooster.

De laatste verplaatsing van Staphorst en Rouveen vond plaats in het begin van de zeventiende eeuw. De woningen langs de voorlaatste bewoningas van Rouveen, het Olde Pad, werden afgebroken en weer opgebouwd langs de "diek" of de "Streek". Ook de Staphorsters verplaatsten hun boerderijen, die in het verlengde van het Olde Pad aan d'Olde Dijk stonden, naar de huidige bewoningsas. De grens tussen de beide nederzettingen wordt al sinds de middeleeuwen gevormd door het Dekkersland en de Dekkersweg.

Aanvankelijk werd alleen de voor overstromingswater veilige oostzijde van de diek bebouwd. Pas toen het gevaar voor overstromingen was afgewend, werd ook aan de westzijde van de diek gebouwd. Alleen in het zuidelijke deel van Rouveen zijn de boerderijen aan één zijde geconcentreerd, omdat het gebied ten westen van de bewoningsas door het voorkomen van sterke kwel te nat is voor bebouwing. De uitbreiding van de bebouwing aan de oostzijde van de diek was noodzakelijk, omdat door vererving splitsing van de oorspronkelijke percelen had plaatsgevonden. Toen de erven te smal werden paste men dwarsdelingen toe. Als gevolg daarvan werden de woningen achter elkaar gebouwd. De naar weerszijden opstrekkende landerijen behoorden dan bij verschillende, op het erf gebouwde boerderijen, soms drie of vier achter elkaar. Door overdracht van grond bij huwelijk, overerving, verkoop, etc. werd naderhand het verband tussen boerderij en opstrekkend land verbroken.

De boerderijen in Staphorst en Rouveen vormen een variant op het Saksische Hallehuistype. Het oorspronkelijke uiterlijk van de Staphorster boerderij is: stenen voorgevel, houten zijkanten en rieten dak. Tot in de negentiende eeuw ontbrak op de meeste boerderijen een schoorsteen, zodat de rook door het gehele bedrijf dwarrelde. Vooral na 1850 is de houten schoorsteen opgekomen, die ook nu nog op veel boerderijen is te zien. Oorspronkelijk is het exterieur van de boerderij niet beschilderd geweest. Sinds de tweede helft van de negentiende eeuw is hierin verandering gekomen. De meest kenmerkende kleuren zijn groen (luiken en deuren), blauw (vensterbank en melkrek), wit (kozijnen, ramen en roeden) en rood (houten topgevel).

De boerderijen in Rouveen en Staphorst verschillen van elkaar wat betreft hun ligging ten opzichte van de diek. In Staphorst staan de boerderijen loodrecht op

de weg, ongeacht de richting van het verkavelingspatroon. In Rouveen volgen het erf en het bedrijfsgedeelte vaak de richting van de naar het zuidoosten opstrekkende kavels. De woongedeelten zijn wel loodrecht op de weg gebouwd.

Omstreeks 1850 woonde de gehele bevolking van Staphorst en Rouveen aan de diek. In Staphorst en Rouveen stonden in die tijd respectievelijk 280 en 270 woningen. De toename van de woningvoorraad in de periode 1850-1940 werd vooral gerealiseerd achter reeds bestaande boerderijen. Het buitengebied bleef tot de ruilverkavelingen en ontginningen (vanaf 1927) onbewoond. In het kader van deze verbeteringswerkzaamheden werden enkele tientallen boerderijen in het buitengebied gebouwd, onder andere langs de Rechterensweg, de Hamingerweg en de Buitenmiddenweg.

Ook na de Tweede Wereldoorlog bleef de Streek de "levensader" van de Staphorster en Rouvener bevolking. In Staphorst werd ten noordoosten van de punt waar de Rijksweg de diek kruist een nieuwe dorpskern gebouwd. Ook in Rouveen is een kleine concentratie van burgerwoningen ontstaan, ten oosten van de Oude Rijksweg tussen Scholenland en Stadsweg. Het dorp Staphorst groeide sneller dan Rouveen. In 1987 stonden in Staphorst en Rouveen respectievelijk 1.885 en 673 woningen. In 1947 bedroegen deze cijfers nog 999 en 725, waaruit blijkt dat de woningvoorraad van Staphorst in de tussenliggende periode aanzienlijk sneller gegroeid is dan die van Rouveen.

Tegenwoordig hebben Staphorst en Rouveen een functie als woonplaats voor (vooral autochtone) forensen. Het voorzieningenniveau ligt in Staphorst iets hoger dan in Rouveen. Wat betreft bovenlocale voorzieningen als voortgezet onderwijs en duurzame goederen is de bevolking grotendeels aangewezen op Meppel en Zwolle.

IJhorst is het derde kerkdorp binnen de gemeente Staphorst. Het dorp werd na 1233 door het klooster Zwarte Water te Rouveen gesticht. De eerste bewoners vestigden zich op de hoger gelegen delen langs de Reest. Het gebied rond IJhorst bestond oorspronkelijk uit 16 volle erven of regelmatige hoeven, die later in meerdere delen zijn opgesplitst. Het oude centrum van IJhorst lag bij de kerk, op een hoogte ten zuiden van de Reest. Het dorp heeft door de geschiedenis heen een nauwe band gehad met het Drentse dorp De Wijk, waarmee het nu nog één kerkelijke (Nederlands-Hervormde) gemeente vormt. IJhorst is van oudsher welvarender dan Staphorst/Rouveen, wat duidelijk valt af te lezen aan de grotere boerderijen, die rondom IJhorst worden aangetroffen.

In het midden van de negentiende eeuw had IJhorst een kleine dorpskern rondom de kerk. Het dorp telde (inclusief Lankhorst en verspreide bebouwing) circa 75 huizen. In de periode 1850-1940 is IJhorst nauwelijks gegroeid en bleef de ruimtelijke structuur onveranderd: een kleine bebouwingskern rondom de kerk.

Vanaf 1960 groeit de woningvoorraad in IJhorst zeer snel. In 1960 telde de kern IJhorst 76 woningen, in 1969 was dit aantal toegenomen tot 136, een toename van bijna 80%. Het zwaartepunt van de bebouwing verschoof in de zestiger jaren naar het zuiden. De huidige dorpskern ligt ten zuiden van de kruising Herenweg - Burgemeester van Wijngaardenstraat, op een stuk grond dat voorheen deel uitmaakte van het boscomplex "De Witte Bergen".

Op 1 januari 1987 stonden er in de kern van IJhorst 234 woningen. Het dorp heeft een voorzieningenapparaat van locale betekenis en heeft geen kruidenier meer. Voor de overige voorzieningen richt de bevolking zich voornamelijk op De Wijk.

4.2. Buurschappen

Rond 1850 concentreerde de bebouwing van de gemeente Staphorst zich voor een belangrijk deel langs de Streek; van de 680 op het grondgebied van de gemeente Staphorst gebouwde woningen stonden er 520 langs deze weg. De overige woningen lagen bijna zonder uitzondering op de hoger gelegen horsten en oeverwallen langs Meppelerdiep en Reest, of langs de tussen 1809 en 1854 aangelegde Dedemsvaart.

Op de zuidoever van het Meppelerdiep lagen de "buitenkwartieren", buurten of landhoeven die tot het dorpsgebied van Staphorst behoorden. Het meest bekende buitenkwartier was Olde Staphorst, de eerste vestigingsplaats van de Staphorsters, van waaruit de omliggende veengronden in cultuur werden gebracht. Een ander buitenkwartier was de Werkhorst, oorspronkelijk één boerenerf, maar later opgedeeld en verkocht. Ook de op zandeilandjes gelegen hoevenzwermdorpen Hesselingen en Hamingen werden gerekend tot de buitenkwartieren. Omstreeks 1850 telde de oude vissersbuurt Hamingen 11 woningen, evenveel als het nabij Meppel gelegen gehucht Hesselingen. In het zuidwesten van de gemeente stonden drie huizen, die vanwege het feit dat de opstrekkende kavels van Staphorst en Rouveen hier in een punt samenkwamen Punthorst werden genoemd.

Binnen het dorpsgebied van Rouveen lag de buurt den Huls of Rouveensche Hulst. Hier stonden omstreeks 1850 10 huizen, waarvan de bewoners zich vrijwel uitsluitend oriënteerden op het in de gemeente Nieuwleusen gelegen deel van de buurschap (nu: Nieuwleusen-noord). Onder Rouveensche Hulst ressorteerde het landhuis Rollecate dat Mr. Willem Jan, baron van Dedem, de initiatiefnemer tot het graven van de Dedemsvaart, hier omstreeks 1820 liet bouwen. De bouwmaterialen waren afkomstig van het gelijknamige herenhuis bij Vollenhove, dat kort daarvoor was afgebroken.

Op het grondgebied van IJhorst lagen de buurschappen Lankhorst, Overlankhorst, Halfweg en (De) Leijen. De buurschap Lankhorst, in 1283 voor het eerst genoemd, bestond in de negentiende eeuw uit 20 erven. De kavels hadden niet een langwerpige, smalle vorm, in tegenstelling tot Overlankhorst

en Leijen, waar wel een typisch Staphorster verkaveling werd aangetroffen. De buurtschap Halfweg, ontstaan op het kruispunt van de wegen Staphorst-De Wijk en IJhorst-Werkhorst, was van oudsher een halteplaats van de postkoets.

Ten oosten van IJhorst lag de enige havezate die het schoutambt IJhorst, Staphorst en Rouveen gekend heeft, de Respers (of vroeger De Pol). Dit in 1670 tot havezate verklaarde landgoed raakte in het begin van de negentiende eeuw in verval, waarna alleen de boerenwoning overbleef.

Nauw verbonden met de geschiedenis van IJhorst is het klooster Dikninge (bij het Drentse dorp De Wijk) dat in 1325 op geringe afstand van IJhorst, slechts door de Reest daarvan gescheiden, gesticht werd. Tot de bezittingen van deze abdij behoorden zes volle hoeven in IJhorst. Na de Reformatie werden de eigendommen verkocht, waarna de abdij in etappes werd afgebroken. In 1810 werd het laatste deel van het klooster met de grond gelijk gemaakt.

In de meeste buurschappen en buitenkwartieren is de woningvoorraad tussen 1850 en 1940 nauwelijks toegenomen. Voorbeelden hiervan zijn Hamingen, Rouveensche Hulst en Leijen. Lankhorst breidde zich vanaf 1930 wel enigszins uit; langs de Lankhorsterweg werden verschillende burgerwoningen gebouwd.

De buurschappen Hesselingen en Werkhorst kwamen in het begin van de twintigste eeuw binnen de invloedssfeer van de zich uitbreidende stad Meppel te liggen. Omstreeks 1930 had Hesselingen alleen nog administratieve banden met Staphorst. In deze buurschap lagen toen al de rooms-katholieke begraafplaats en de ijsbaan van Meppel. Werkhorst kende vanaf 1920 een zeer snelle toename van de woningvoorraad. Het aantal inwoners groeide van 79 in 1920 tot 411 in 1947. Deze uitbreiding van de buurschap werd gerealiseerd in de vorm van lintbebouwing langs de Rijksweg. Hierbij moet worden aangetekend dat de administratieve kern Werkhorst, waartoe ook de Slingenberg wordt gerekend, een aanzienlijk groter gebied bestrijkt dan het oude gelijknamige buitenkwartier.

In het kader van de ontginningen en ruilverkavelingen heeft de bebouwing zich vanaf de jaren dertig verspreid over voorheen onbewoonde veengebieden en heidevelden. In het zuidoosten van de gemeente ontwikkelde de Punthorst zich tot een lintvormige nederzetting, evenals in mindere mate Lankhorst in het noorden. Ook in het westen van de gemeente werden nieuwe woningen gebouwd, bijvoorbeeld aan de Rechterensweg. Als gevolg van deze ontwikkelingen nam het aantal woningen in het buitengebied toe tot 879, op een totaal van 3687 woningen in de gemeente Staphorst.

De buurschappen Werkhorst, Hesselingen en een deel van Slingenberg, in totaal 227 ha, werden per 1 juli 1961 van de gemeente Staphorst afgescheiden en aan de gemeente Meppel toegevoegd. Op dit terrein vond

naderhand een aanzienlijke uitbreiding van de Meppeler bebouwing plaats (de Koedijkslanden).In ruil hiervoor kreeg de gemeente Staphorst (Olde) Dingstede, een stuk van 65 ha dat voorheen een Drentse enclave op Overijssel grondgebied vormde. Dingstede, dat voor de kanalisatie van het Meppelerdiep op de noordoever lag, was vroeger een los- en ladingsplaats voor Meppeler schippers.

5 Bevolking

5.1. Loop van de bevolking
(tabel 1)

In de periode 1850-1940 heeft de gemeente Staphorst een tamelijk constante bevolkingsgroei gekend. Dit is een opmerkelijk feit, aangezien de bevolkingsontwikkeling van de meeste Sallandse gemeenten vrij onregelmatig verliep. De landbouwcrisis in de jaren tachtig van de negentiende eeuw heeft weinig invloed gehad op de loop van de bevolking in de gemeente Staphorst; waar het inwonertal van een aantal omliggende gemeenten terugliep (bv. Hasselt en Avereest), kende Staphorst een toename van de bevolking. Een belangrijke oorzaak hiervoor was het gesloten karakter van de samenleving met de nadruk op zelfvoorziening, waardoor invloeden van buitenaf slechts een geringe invloed op de gemeenschap uitoefenden.

De bevolkingstoename in de gemeente Staphorst is des te opmerkelijker, als in ogenschouw wordt genomen dat in de periode 1851-1900 418 personen naar Noord-Amerika geëmigreerd zijn. Hiermee leverde Staphorst meer migranten dan enig andere burgerlijke gemeente in Overijssel. De eerste emigranten waren afgescheidenen, die Nederland verlieten om aan vervolging te ontkomen en de godsdienstvrijheid te herwinnen. Later waren ook economische (werk) en demografische (bevolkingsdruk) motieven een reden voor emigratie.

Tot 1925 bleef het migratiesaldo in de gemeente Staphorst negatief en was de bevolkingsaanwas een gevolg van het hoge

geboorteoverschot. In de periode 1925-1940 waren vestiging en vertrek ongeveer in evenwicht. Dit was vooral een gevolg van de ontginnings- en ruilverkavelingswerkzaamheden, waardoor personen van buiten de gemeente zich in Staphorst vestigden.

Na de Tweede Wereldoorlog heeft de gemeente Staphorst, net als de meeste andere Sallandse plattelandsgemeenten, een grote bevolkingstoename gekend. Ondanks een grenswijziging met de gemeente Meppel in 1961, waarbij 630 inwoners van de gemeente Staphorst naar Meppel overgingen, nam het bevolkingsaantal toe van 8.150 in 1947 tot 13.308 in 1987. Deze toename was het gevolg van de industriële ontwikkeling in de kern Staphorst en de infrastructurele verbeteringen in combinatie met een hoger welvaartspeil, waardoor Staphorst aantrekkelijk werd als forensengemeente.

5.2. Ruimtelijke spreiding
(tabellen 2, 3 en 4)

In 1849 woonden vrijwel alle inwoners van Rouveen en Staphorst aan de "diek" of de "Streek". Het streekdorp Staphorst/Rouveen telde in dat jaar 3.510 inwoners, nagenoeg gelijk verdeeld over Staphorst (1768) en Rouveen (1742). Bijna 82% van de gemeentelijke bevolking woonde aan de diek. IJhorst telde destijds 550 inwoners, inclusief de verspreide huizen van Lankhorst.

Tot circa 1930 bleef het buitengebied van Staphorst en Rouveen vrijwel onbewoond. Daarna werden in het kader van de ontginningen en ruilverkavelingen boerderijen buiten het streekdorp gebouwd. In 1947 was het aandeel van de diek in de gemeentelijke bevolking gedaald tot 59%. De toename van de bevolking concentreerde zich vooral in Lankhorst, IJhorst en Werkhorst.

Na 1947 is in de drie kerkdorpen een nieuwe dorpskern ontstaan. Vooral in de bebouwde kom van Staphorst is het inwonertal snel gestegen, mede onder invloed van de industrievestiging in de jaren zestig. Op 1 januari 1987 heeft Staphorst 6560 inwoners, bijna twee en een half keer zo veel als Rouveen dat 2692 inwoners telt. In het dorp IJhorst wonen 657 personen. De drie kerkdorpen samen verschaffen 74% van de bevolking van de gemeente Staphorst onderdak.

6 Middelen van bestaan

6.1. Landbouw

De eerste bewoners van de streek rond Staphorst voorzagen in hun bestaan door een combinatie van akkerbouw en veeteelt uit te oefenen, eventueel aangevuld met visserij. Oorspronkelijk werden de dichtbij de ontginningsbasis gelegen landerijen gebruikt als bouwland. De ontwatering van het veen en de toegepaste graanteelt hadden klink en oxydatie van de veenbodem tot gevolg, waardoor deze gronden na verloop van tijd ongeschikt werden voor akkerbouw. De oplossing werd gevonden door een nieuw stuk veen te ontginnen, de sloten achterwaarts te verlengen, nieuwe kaden op te werpen en nieuwe weteringen te graven. De vroegere bouwlanden werden bestemd tot hooi- en weilanden.

De gemeente Staphorst was tot in de negentiende eeuw een agrarische gemeente, waarvan het beeld bepaald werd door smalle "opstrekkende kavels". De lengte van deze kavels liep op tot meer dan tien kilometer, terwijl de breedte door een verregaande splitsing op basis van het heersende erfrecht vaak slechts zeven à acht meter bedroeg. De opstrekkende kavels werden in de breedte doorsneden door de diek, de bewoningsas. Het gebied ten westen van de diek ("Buten") was door zijn lage ligging alleen nog geschikt als gras- en hooiland, terwijl ten oosten van de diek ("Boven") het bouwland lag.

Van oudsher was de rol van de vrouw in het agrarisch bedrijf zeer groot. Ook buiten de huishouding om verrichtte de boerin vele werkzaamheden, een

verschijnsel dat zich tot op de dag van vandaag typerend is voor Staphorst en Rouveen.

Van de totale oppervakte van de gemeente werd in 1835 1/7 deel in beslag genomen door bouwlanden en tuinen. Hooi-en weilanden besloegen 4/7 deel, woeste heidegronden 1/5 en hakhout en onregelmatig opgeschoten bomen 1/22. De belangrijkste akkerbouwproducten waren rogge, boekweit, aardappelen en haver. In Hamingen legde men zich toe op hennepteelt ten behoeve van touwslagerijen, terwijl in IJhorst de heidevelden enige veenboekweit opleverden. De veestapel bestond uit paarden, rundvee, schapen (op de heidevelden in IJhorst) en vooral varkens. Hooi en boter werden verhandeld op de markt in Meppel, terwijl er ook een levendige handel in eenden was. In 1850 waren er in de gemeente nog 14 eendenkooien, thans is er nog maar één over.

Tot circa 1875 nam het akkerbouwareaal toe. Ten oosten van de " Staphorster esch" werd eerst de turf afgegraven, waarna de onderliggende grond in bouwland werd omgezet. In de periode tussen 1875 en 1930 liep de oppervlakte bouwland terug van 2.243 tot 1.274 ha, terwijl de oppervlakte grasland (exclusief hooiland) steeg van 3.162 tot 5.845 ha. De inkrimping van het akkerbouwareaal ging vooral ten koste van boekweit, waarvan de teelt veel risico met zich mee bracht. In 1900 werd in de gemeente Staphorst 774 ha boekweit verbouwd, in 1925 nog slechts 72 ha. Spoedig daarna verdween dit gewas uit het teeltplan.

De omvang van de veestapel is vooral na 1880 sterk toegenomen. Het aantal stuks rundvee steeg van ruim 6.000 in 1880 tot 9.591 in 1930. Vele veehouders hadden in de tweede helft van de negentiende eeuw de beschikking over een roskarnmolen. Deze door paarden aangedreven molens hadden een positief effect op kwaliteit en kwantiteit van de boter. Eén roskarnmolen is bewaard gebleven en staat momenteel opgesteld in de gemeentelijke museumboerderij aan de Gemeenteweg. De overige roskarnmolens verdwenen toen rond de eeuwwisseling de zuivelfabrieken de verwerking van melk voor hun rekening gingen nemen.

Naast karnmolens heeft de gemeente een groot aantal korenmolens gekend. Alleen molen "De Leijen" aan de Gemeenteweg in IJhorst is nu nog in tact.
Deze molen werd in 1854/55 gebouwd als windkoren- en oliemolen.
Verder zijn in de gemeente nog restanten aanwezig van drie molens: de Rouveense pel- en korenmolen (uit 1854), de Staphorster standaardmolen (gebouwd in 1895, onttakeld in 1931) en molen Halfweg (onttakeld in 1930). De andere molens (omstreeks 1900 telde de gemeente een negental wind- en watermolens) zijn in de eerste decennia van de twintigste eeuw verdwenen, deels door concurrentie van stoommachines en (later) electromotoren, deels door natuurlijke oorzaken als brand en storm.

In de dertiger jaren van de twintigste eeuw waren er twee belangrijke ontwikkelingen in de

agrarische sector. Ten eerste werd de oppervlakte bouwland in deze periode bijna verdubbeld, van 1.274 ha in 1930 tot 2.437 ha in 1939. Dit was een gevolg van de enorme uitbreiding van het cultuurareaal als gevolg van de (her)ontginningen, waarbij ook hogere gronden in cultuur werden gebracht. Daarnaast werkten ook de maatregelen ter bestrijding van de landbouwcrisis de graanverbouw in de hand. Na de Tweede Wereldoorlog bleek dat de uitbreiding van het akkerbouwareaal een tijdelijke zaak was.

Een tweede belangrijke ontwikkeling in de agrarische sector was de verbetering van de beheers- en verkavelingssituatie. Het versnipperde grondbezit en de vaak zeer smalle, langgerekte percelen vormden een grote handicap voor een goede economische exploitatie. De ruilverkavelingen brachten verbetering in deze ongunstige eigendomstoestanden. In 1931 werd begonnen met ruilverkaveling Oost, een min of meer logisch uitvloeisel van het plan dat Rijkswaterstaat ontwierp om een nieuwe Rijksweg over de "Staphorster esch" aan te leggen. Als tegenprestatie voor de afgestane grond ten behoeve van de wegaanleg nam Rijkswaterstaat de kosten van de ruilverkaveling op zich. Door de herverkaveling liep het aantal kadastrale percelen terug van 13.000 tot 1.900 en steeg de gemiddelde kavelgrootte van 0,14 tot 0,80 ha. Een sterkere samenvoeging was niet mogelijk, gezien de grote behoefte aan grond in de gemeente en de uiteenlopende kwaliteit van de grond.

Tussen 1938 en 1955 vond de grote ruilverkaveling plaats, bestaande uit twee delen, ruilverkaveling West en Noord. Deze werd evenals ruilverkaveling Oost uitgevoerd door de Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij. In het kader van deze ruilverkavelingen, waarmee in totaal 5.780 ha gemoeid waren, werden 65 nieuwe boerderijen gebouwd. De perceelsgrootte steeg in dit gebied van 0,37 tot 3,10 ha.

Na de Tweede Wereldoorlog werd tussen 1958 en 1960 een ruilverkaveling langs het Meppelerdiep uitgevoerd, die zich uitstrekte over vier gemeenten. Vijf blokken werden naderhand aan Staatsbosbeheer toegewezen als natuurreservaat. Voor een overzicht van de tussen 1927 en 1960 uitgevoerde verbeteringswerkzaamheden in de gemeente Staphorst wordt verwezen naar kaart 8 met bijbehorende tabel.

Door de ontginningen en de ruilverkavelingen is de landbouwkundige situatie aanzienlijk vooruitgegaan. De waterhuishouding werd verbeterd en een groot aantal buitenwegen werd verhard. In vrijwel de gehele gemeente domineert tegenwoordig de veeteelt, ook in het voormalige akkerbouwgebied. De melkveestapel is in de na-oorlogse periode meer dan verdubbeld, in tegenstelling tot het aantal paarden dat sterk is afgenomen. Op 1 januari 1987 namen akkerbouw en veeteelt een oppervlakte in van respectievelijk 576 en 9.904 ha.

6.2. Ambacht, industrie en diensten

De niet-agrarische werkgelegenheid in de gemeente Staphorst omvatte in 1850 een calicotfabriek, die korte tijd later werd opgeheven, een beenzwartbranderij, een leerlooierij en een aantal molens. De genoemde bedrijfjes bevonden zich, met uitzondering van enkele molens, aan de rand van de gemeente. De overige beroepsbevolking leefde van de verdiensten uit de landbouw, soms aangevuld met de inkomsten van een nevenberoep, zoals winkelier, handelaar of klompenmaker. De handel beperkte zich voornamelijk tot de Staphorster jaarmarkt, waar in goede jaren zo'n 800 à 900 stuks rundvee werden aangevoerd. De laatste tijd heeft deze jaarmarkt, die wordt gehouden op de derde dinsdag van april, meer het karakter van een landbouwmechanisatiebeurs.

De eerste "industriële" bedrijven in de gemeente Staphorst waren de zuivelfabrieken, die kort voor de eeuwwisseling opkwamen. In korte tijd werden 13 zuivelfabriekjes opgericht. De komst van deze fabrieken betekende het einde van de verkoop van boter op de Meppeler markt. Het aantal zuivelfabrieken is in de loop der twintigste eeuw aanzienlijk geslonken: in 1904 waren er tien, in 1936 zes en in 1988 drie. De drie nog aanwezige coöperatieve zuivelfabrieken, met tussen haakjes het jaar van oprichting, zijn: "Ons Belang" (1904), "De Nijverheid" (1901) en "C.Z. Rouveen" (1987), ontstaan uit een fusie tussen "De Kleine Winst" (1905) en "De Vlijt" (1901). Het totale aantal werknemers in de zuivelindustrie bedroeg in 1987 112 personen, voor een deel boeren, die part-time voor een zuivelfabriek werken. De fabrieken houden zich vooral bezig met de verwerking en verkoop van bussenmelk, hetgeen uitzonderlijk is omdat bussenmelk elders in Nederland nauwelijks meer voorkomt. De hoofdproducten zijn kaas (meer dan 25 soorten) en in mindere mate boter.

Andere duurzame industrievestigingen heeft de gemeente Staphorst tot 1940 niet gekend. Omstreeks 1900 was er in het zuiden van de gemeente een cichoreifabriek, die er nu nog staat, zij het in geschonden toestand. Van 1927 tot 1932 stond er in Den Hulst op het grondgebied van de gemeente Staphorst een cacaoboterfabriek. Beide bedrijven zijn kort na hun oprichting weer opgeheven. Vooroorlogse industrieën, die een langer leven hebben geleid, zijn het staalconstructiebedrijf van de fa. H.Dunnink & Zn. (sinds 1928) en het constructie- en mechanisatiebedrijf van de fa. Hofstede (sinds 1911).

De gemeente Staphorst telde in het begin van de twintigste eeuw talrijke ambachtsbedrijven. De grootste groep van ambachtslieden was die van de houtbewerkers, in 1930 32 in getal, waaronder 18 klompenmakers. De houtbewerkers zijn van oudsher de vervaardigers van de Staphorster meubelen. Uit deze vorm van huisvlijt zijn naderhand vele hout- en meubelindustrieën voortgekomen. De ouste houtzagerij in de gemeente is het bedrijf van J. Hokse aan de

Gemeenteweg, opgericht in 1923. Het grootste bedrijf in de "houtbranche" is Talens Hout- en Meubelindustrie aan de Meestersweg (sinds 1939). De houtbewerkers, die nog steeds een belangrijke rol spelen in het economisch-sociale leven van Staphorst, kunnen nader worden onderverdeeld in houtzagers, houtdraaiers, houtsnijders en klompenmakers.

Na de Tweede Wereldoorlog trad het in de oorlogsjaren opgestelde "Plan Staphorst 1941" in werking. Dit voorzag onder andere in het aantrekken van nieuwe industrieën, verbetering van de economische positie van de boer, het bevorderen van de ontwikkeling van bestaande kleine bedrijven en het maken van een uitbreidingsplan voor de hele gemeente. Op basis van dit plan werd in het centrumdorp Staphorst langs de spoorlijn industrieterrein "De Baarge" gecreëerd. Hier hebben zich enkele grote bedrijven gevestigd, zoals het visverwerkende bedrijf Orca, de metalen en kunststof ramen- en deurenfabriek Rollecate bv en fa. Brink met verschillende vestigingen voor computerservices (thans Computerij b.v.), luchtverwarming en trekhaken.

IJhorst heeft tot 1940 geen industriële bedrijven gehad. De streek rond IJhorst groeide uit tot een belangrijk recreatiegebied. Reeds vóór 1940 had een aantal mensen van elders hier een tweede woning. De kanovijver in het natuurgebied "De Witte Bergen" was in de dertiger jaren een grote attractie. De eerste camping, "De Witte Bergen", is rond de eeuwwisseling ontstaan.

Tegenwoordig treft men in de omgeving van IJhorst vijf campings aan.

7 Sociale en culturele voorzieningen

7.1. Kerken en begraafplaatsen
De verplaatsingen van de dorpen Staphorst en Rouveen hebben ook verplaatsingen van kerk en begraafplaats met zich mee gebracht. De restanten van oude kerkhoven zijn in het landschap de meest duidelijke sporen van vroegere bewoning. Ten noordwesten van Staphorst markeren twee hoger gelegen delen in het landschap de plaatsen, waar vroeger kerken hebben gestaan: het oude kerkhof bij Kerkenland en het kerkhof in het bos aan de Olde Kerkhofsweg. Ook ten westen van Rouveen liggen dergelijke verhogingen, namelijk bij het nu nog aanwezige kerkhof bij Zwartewaterskloster (gemeente Zwartsluis) en aan het Scholenland.

De laatste verplaatsingen van de (tegenwoordig Nederlands Hervormde) kerken van Rouveen en Staphorst vonden plaats in respectievelijk 1641 en 1752. De kerk van Staphorst heeft in 1953/54 een ingrijpende verbouwing ondergaan. De huidige Nederlands Hervormde kerk van IJhorst, op de zuidelijke oever van de Reest waar voorheen ook reeds een kerk stond, dateert uit 1823. Deze kerk is zowel vanuit IJhorst als De Wijk, die van oudsher één kerkelijke gemeente vormen, goed bereikbaar.

Omstreeks 1840 stapte een aantal personen in Staphorst en Rouveen uit de Hervormde kerk, om zich aan te sluiten bij de groep van (christelijk) afgescheidenen. In de negentiende eeuw emigreerde een groot aantal afgescheidenen naar Amerika (vooral Michigan). In Staphorst werd in 1844 de eerste steen gelegd voor een eenvoudig kerkgebouw zonder toren. Dit

gebouw werd in 1969 afgebroken en vervangen door een nieuwe gereformeerde kerk. De Rouveense afgescheidenen kochten in 1841 een woning aan om als kerk en pastorie te dienen. In 1852 werd dit gebouw verlaten en een nieuwe kerk in gebruik genomen. Vanaf 1945 is dit gebouw in gebruik bij de Gereformeerde Kerk (Vrijgemaakt), waarbij het grootste deel van de Rouveense gereformeerden zich in dat jaar aansloot. Een kleine groep wenste synodaal te blijven en bouwde een nieuwe gereformeerde kerk aan de Korte Kerkweg. De Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) nam in 1964 een nieuw gebouw in gebruik.

In 1928 besloot een aantal personen in Rouveen het lidmaatschap van de Nederlands Hervormde Kerk op te zeggen en de vereniging "De Waarheidsvriend" op te richten. Uit deze vereniging, die in 1929 een eigen kerkgebouw in gebruik nam (het "Bisschopskerkje") kwam in 1930 de Oud Gereformeerde Gemeente voort. Dit kerkgenootschap heeft zijn wortels in de Gereformeerde Kerk onder het kruis, die van 1838 tot 1884 in Rouveen bestaan heeft.

Staphorst is in kerkelijk opzicht een markante gemeente. Tot 1940 kwam er langs de Streek geen onkerkelijkheid voor. In 1971 behoorde 94,5% van de Staphorster bevolking tot één van de protestantse kerken. De rooms-katholieken vormen slechts een gering deel van de bevolking en hebben geen eigen kerkgebouw. Daarnaast bestaan er tussen de drie kerkdorpen opmerkelijke verschillen. In Staphorst behoort circa 90% van de kerkgaande bevolking tot de Gereformeerde Bond, een in 1908 opgerichte modaliteit binnen de Nederlands Hervormde Kerk. In Rouveen behoort ± 50% tot de Nederlands Hervormde Kerk (Gereformeerde Bond) en de rest tot de verschillende gereformeerde gezindten. IJhorst kenmerkt zich door een grote mate van vrijzinnigheid binnen de Nederlands Hervormde Kerk, die hier de grootste kerkelijke groepering vormt.

Naast de genoemde historische kerkhoven telt de gemeente Staphorst vier algemene begraafplaatsen. Drie daarvan liggen rondom de Nederlands Hervormde kerken van IJhorst, Rouveen en Staphorst en zijn tegelijkertijd met de kerkgebouwen in gebruik genomen. De vierde begraafplaats ligt in de dorpskern van Rouveen; deze werd gesticht in 1924.

7.2. Scholen

In 1850 stonden op het grondgebied van de gemeente Staphorst zeven scholen met in totaal 620 leerlingen. Langs de Streek stonden vier scholen, twee in Rouveen en twee in Staphorst. De oudste scholen waren gesitueerd in de nabijheid van de kerk. Als gevolg van de groei van de bevolking en de daarmee gepaard gaande uitbreiding van de bebouwing werd in de negentiende eeuw in beide dorpen een tweede school gebouwd, in 1818 in Rouveen, "staande kort aan Staphorst", en in 1829 in Staphorst. De overige lagere scholen stonden op de oeverwallen in het noorden van de gemeente, in IJhorst (sinds 1807), Hamingen (sinds 1787) en Hesselingen.

De scholen in Hamingen en Hesselingen werden respectievelijk in 1851 en 1934 opgeheven. Ook in Rouveen en Staphorst werden drie van de vier gemeentelijke lagere scholen gesloten. Alleen in IJhorst en Staphorst bleef een openbare lagere school bestaan. Het gebouw van de in 1923 gesloten openbare school te Rouveen werd overgedragen aan het bijzonder onderwijs. De opkomst van het bijzondere (protestants-christelijke) onderwijs heeft het verdwijnen van de openbare lagere scholen in de hand gewerkt. De eerste bijzondere lagere school in de gemeente was de school met de Bijbel in Staphorst, die in 1885 opgericht werd. Later volgden de gereformeerde en hervormde school van Rouveen, respectievelijk in 1894 en 1905 opgericht. In 1939 stonden op het grondgebied van de gemeente Staphorst vijf bijzondere scholen: twee in Staphorst, twee in Rouveen en één in Lankhorst (bij de spoorlijn).

Na de Tweede Wereldoorlog werd in 1954 een school met de bijbel in Punthorst in gebruik genomen. Tevens werden in de dorpskernen Rouveen en Staphorst nieuwe openbare basisscholen gebouwd. De oude openbare scholen in Staphorst en IJhorst weren in de zeventiger jaren afgebroken. Van de schoolgebouwen van voor 1940 is er tegenwoordig niet één meer als zodanig in gebruik. De enige overgebleven schoolgebouwen staan achter de Hervormde pastorie in Staphorst en aan de Dekkersweg in Rouveen (nu een smederij).

Na 1940 heeft het voortgezet onderwijs zijn intrede gedaan in de gemeente Staphorst. In 1988 telt de gemeente een uit 1951 daterende school voor lagere huishoud- en nijverheidschool (L.H.N.O.), een in 1973 opgerichte scholengemeenschap voor middelbaar algemeen vormend onderwijs (M.A.V.O.) en lager technisch onderwijs (L.T.O.) en een eveneens in 1973 opgericht instituut voor vorming en opleiding, alle drie op christelijke grondslag. Voor andere vormen van middelbaar en voortgezet onderwijs richt de bevolking zich op Meppel en Zwolle.

7.3. Overige

Vanaf de oprichting van de gemeente Staphorst in 1811 tot 1988 heeft het gemeentehuis vier verschillende locaties gehad. In 1811 werd ten oosten van de kerk van Staphorst het eerste gemeentehuis gebouwd. In 1860 werd dit gebouw vervangen door een nieuw gemeentehuis met burgemeesterswoning op de Hoek. In de jaren dertig van de twintigste eeuw werd dit pand afgebroken in verband met de aanleg van de nieuwe Rijksweg, waarna een voormalige dokterswoning als gemeentehuis in gebruik werd genomen. Het huidige gemeentehuis van Staphorst werd in 1982 opgeleverd, het vorige is tegenwoordig in gebruik als kantoor van een er achter gebouwde bierbrouwerij.

Omstreeks 1845 kreeg Staphorst een distributiekantoor van de brievenposterij. Het huidige postkantoor werd in 1987 in gebruik genomen en is gebouwd op de plaats waar tot 1976 de openbare school van Staphorst heeft gestaan.

De dorpen Staphorst en Rouveen hebben een geheel eigen karakter, op grond waarvan met name Staphorst landelijke bekendheid heeft gekregen. Bekend is de Staphorster klederdracht, die varieert afhankelijk van het al of niet in de rouw zijn. In de laatste decennia wordt de klederdracht steeds vaker verwisseld voor de "burgerkleren", vooral onder jonge mannen.

8 Ontwikkeling 1850 - 1940

Staphorst/Rouveen

Typering:
Streekdorp.

Functie:
In 1850 was Staphorst/Rouveen een agrarisch dorp. Tussen 1850 en 1940 veranderde deze functie niet.

Ruimtelijke ontwikkeling:
De ruimtelijke structuur van de nederzetting werd in de periode 1850 - 1940 in hoofdzaak bepaald door de kilometers lange lintbebouwing van boerderijen langs de "Diek" of "Streek" (een gedeelte van de weg Zwolle - Ruinen) in samenhang met het onbebouwde landelijk gebied achter de boerderijen ter weerszijden van de weg. Vervolgens door de verkeersweg Staphorst - Meppel en de spoorlijn Zwolle - Meppel (1868) met het station in Staphorst (in 1936 gesloten voor personenvervoer).
Binnen deze structuur werd het ruimtelijke beeld nader bepaald door de afzonderlijke boerderijen, de agrarische verkaveling en de fruitboombeplanting voor de boerderijen en de boombeplanting langs de perceelgrenzen.
De boerderijen waren in het algemeen evenwijdig aan de perceelgrenzen gesitueerd, waardoor ze in het zuidwesten van Staphorst en in Rouveen niet haaks op de weg stonden.
De economische en demografische ontwikkeling van de gemeente heeft geleid tot een verdichting van de bebouwing. Door het erfrecht vond in eerste instantie kavelversmalling plaats. Door kaveldeling werden de boerderijen achter elkaar geplaatst.
De perceelgrenzen werden voornamelijk met elzen ingeplant. De beplanting vormde in samenhang

met de smalle langgerekte kavels de basis voor het specifieke slagenlandschap van Staphorst/Rouveen.
Een grote ingreep in de structuur van Staphorst vond plaats in 1940 door de aanleg van de rijksweg Zwolle-Meppel-Hoogeveen (E232) (niet op bijgaande kaart -1932- aangegeven). In tegenstelling tot de spoorlijn, die de agrarische verkavelingsstructuur vrijwel ongemoeid had gelaten, doorsnijdt deze weg het patroon op een opvallende wijze.

Historisch architectonische kwaliteit:
De dichte lintbebouwing van karakteristieke vrijstaande boerderijen met hun specifieke langgerekte vorm, kleurstelling en bijbehorende beplanting vormen een uniek beeld.

Stedebouwkundige ontwikkeling Staphorst

Zie kaarten ca. 1850, ca. 1900, ca. 1940

Schaal : ca. 1:15000
Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1851
Kaart ca. 1900, verkend 1884, ged.herzien 1908/1919
Kaart ca. 1940, verkend 1932

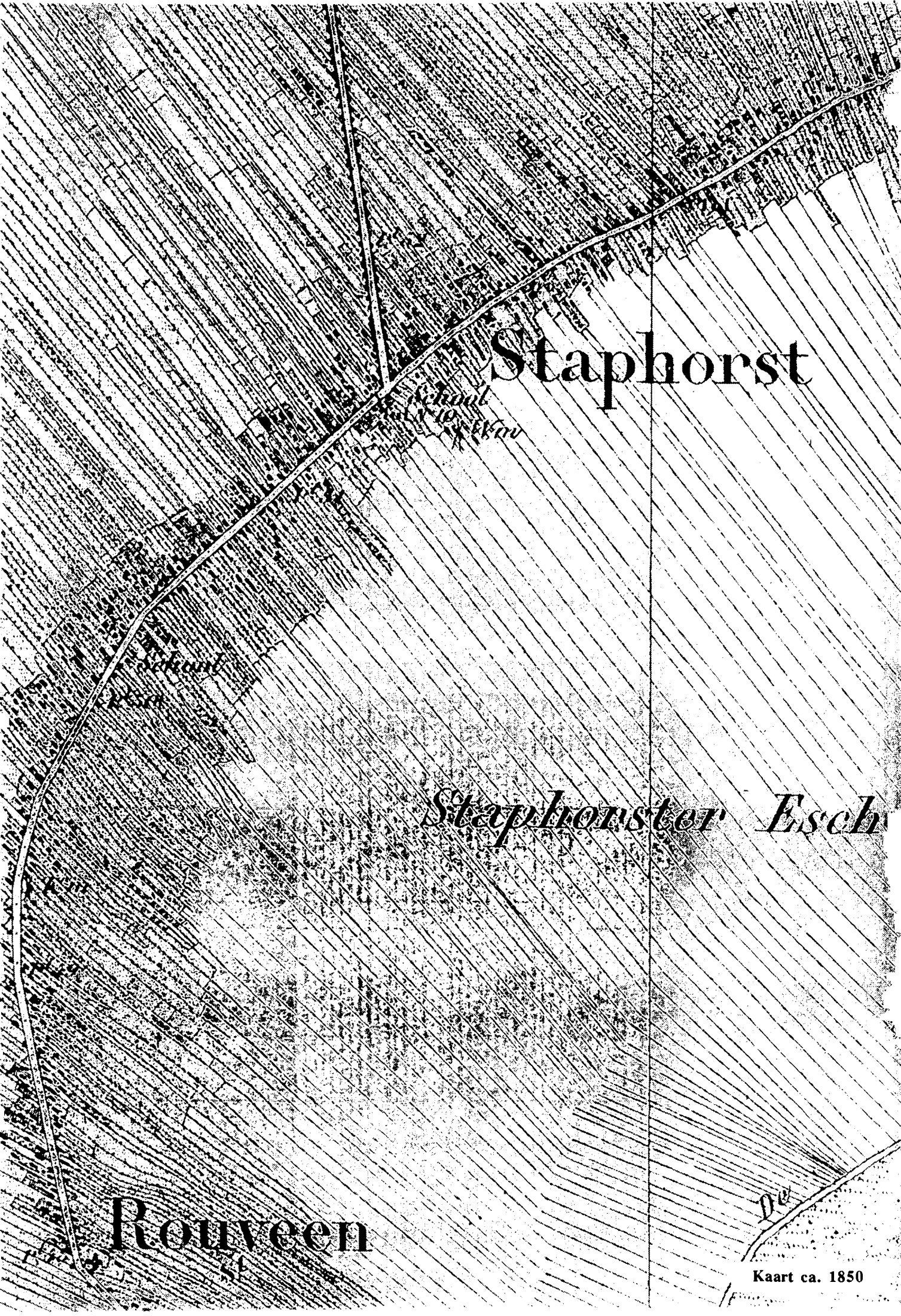

Kaart ca. 1850

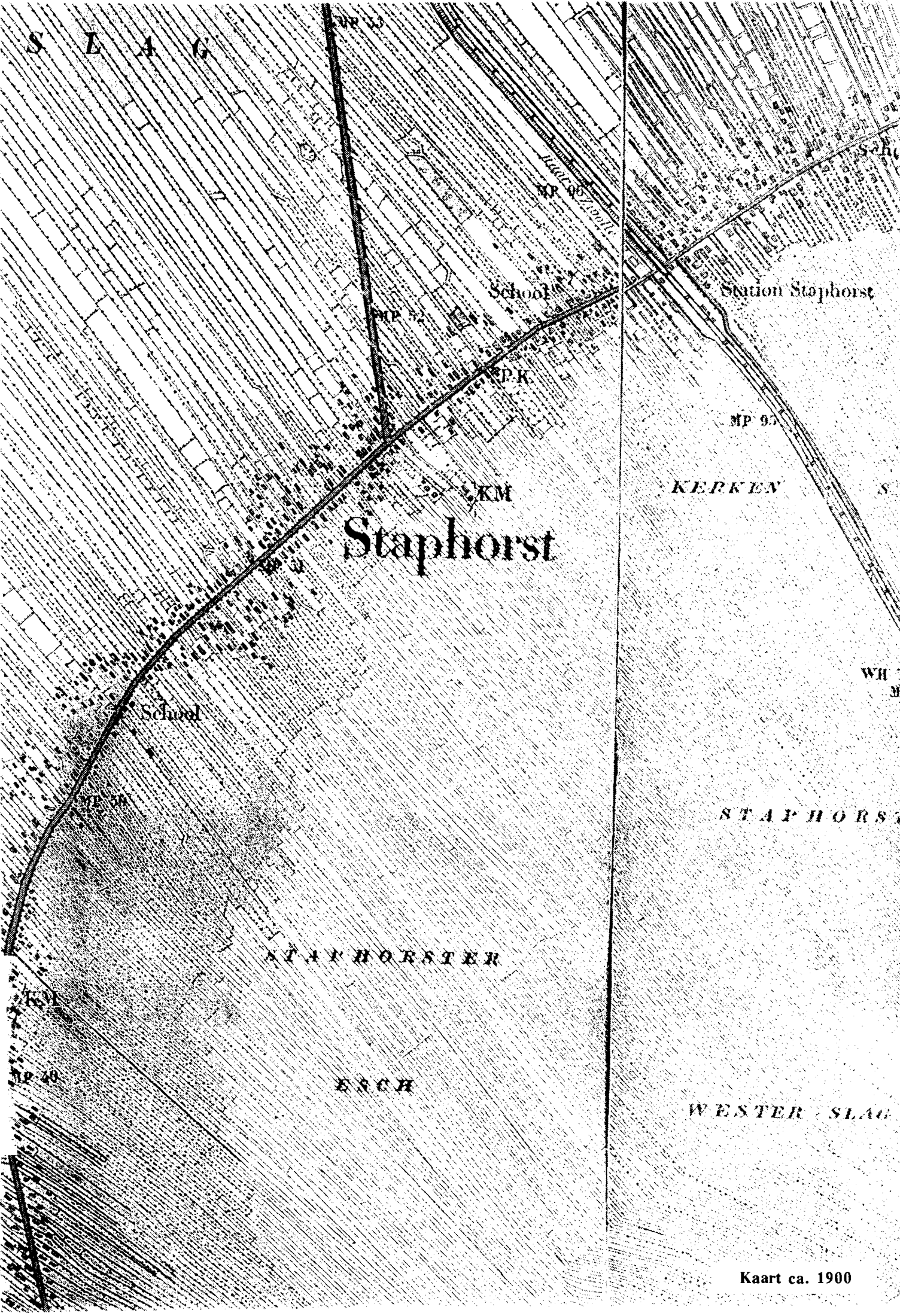

Kaart ca. 1900

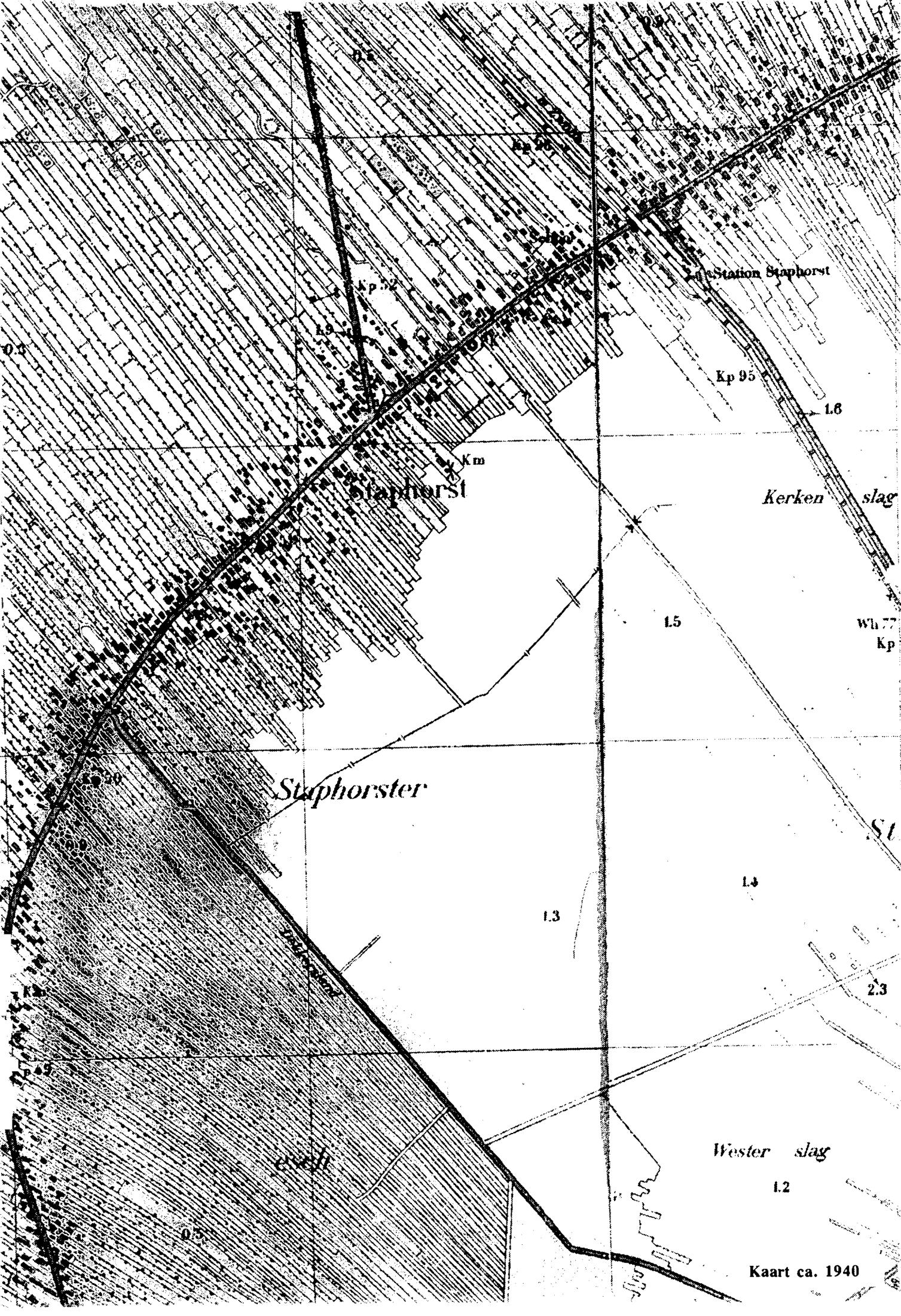

Kaart ca. 1940

Stedebouwkundige ontwikkeling Rouveen

Zie kaarten ca. 1850, ca. 1900, ca. 1940

Schaal : ca. 1:15000
Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1851
Kaart ca. 1900, verkend 1883/1884, ged.herzien 1908
Kaart ca. 1940, verkend 1932

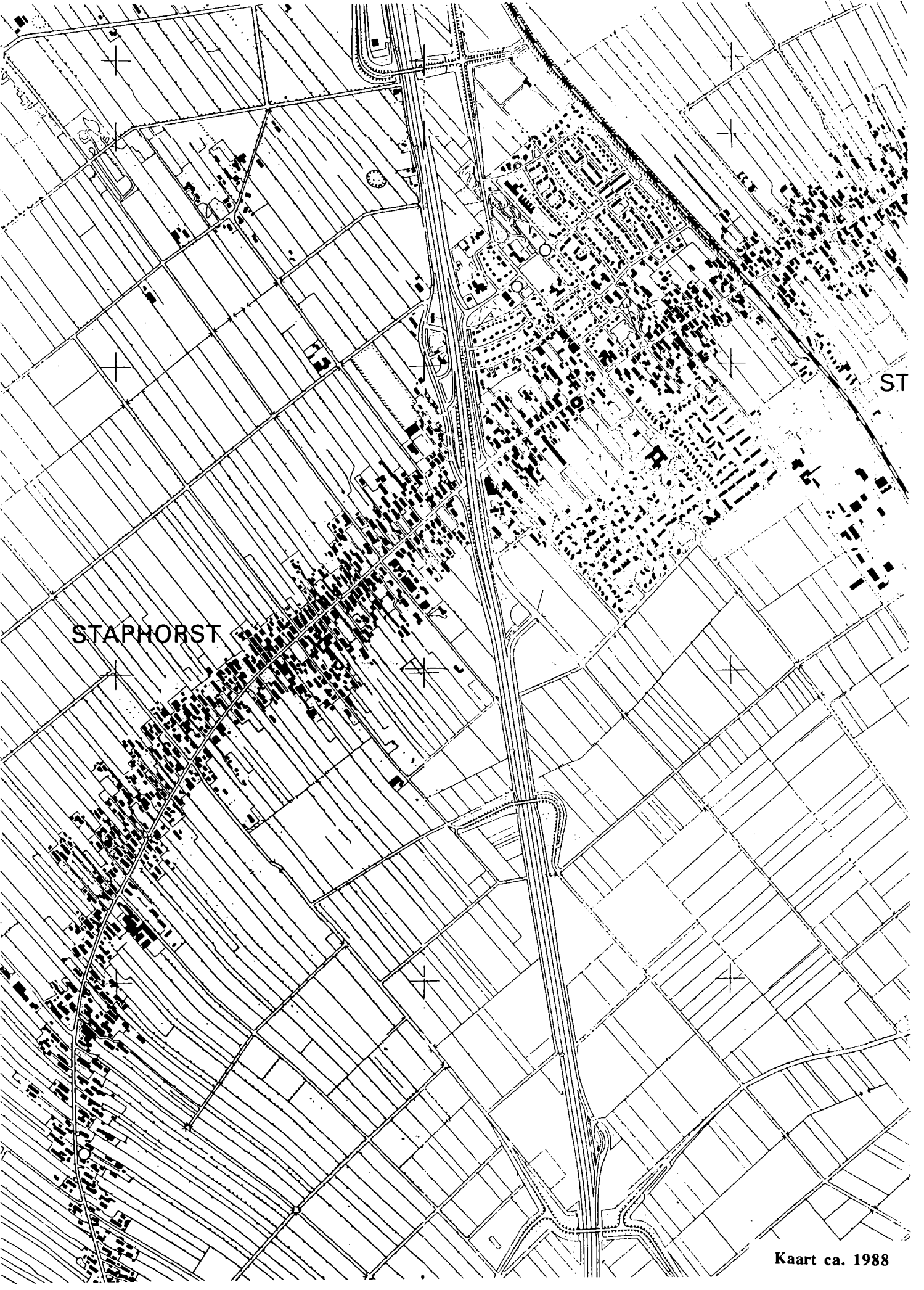

Kaart ca. 1988

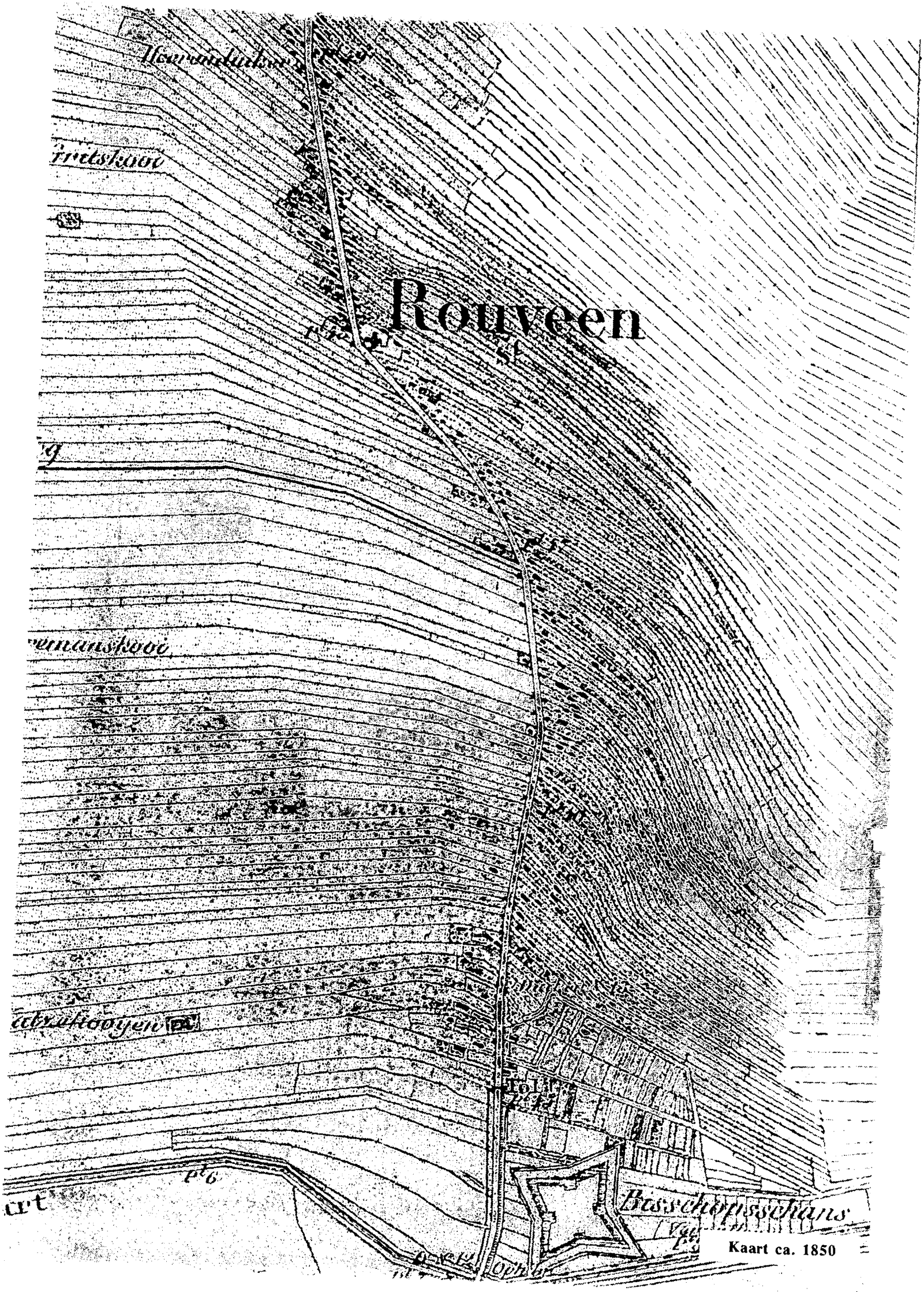

Kaart ca. 1850

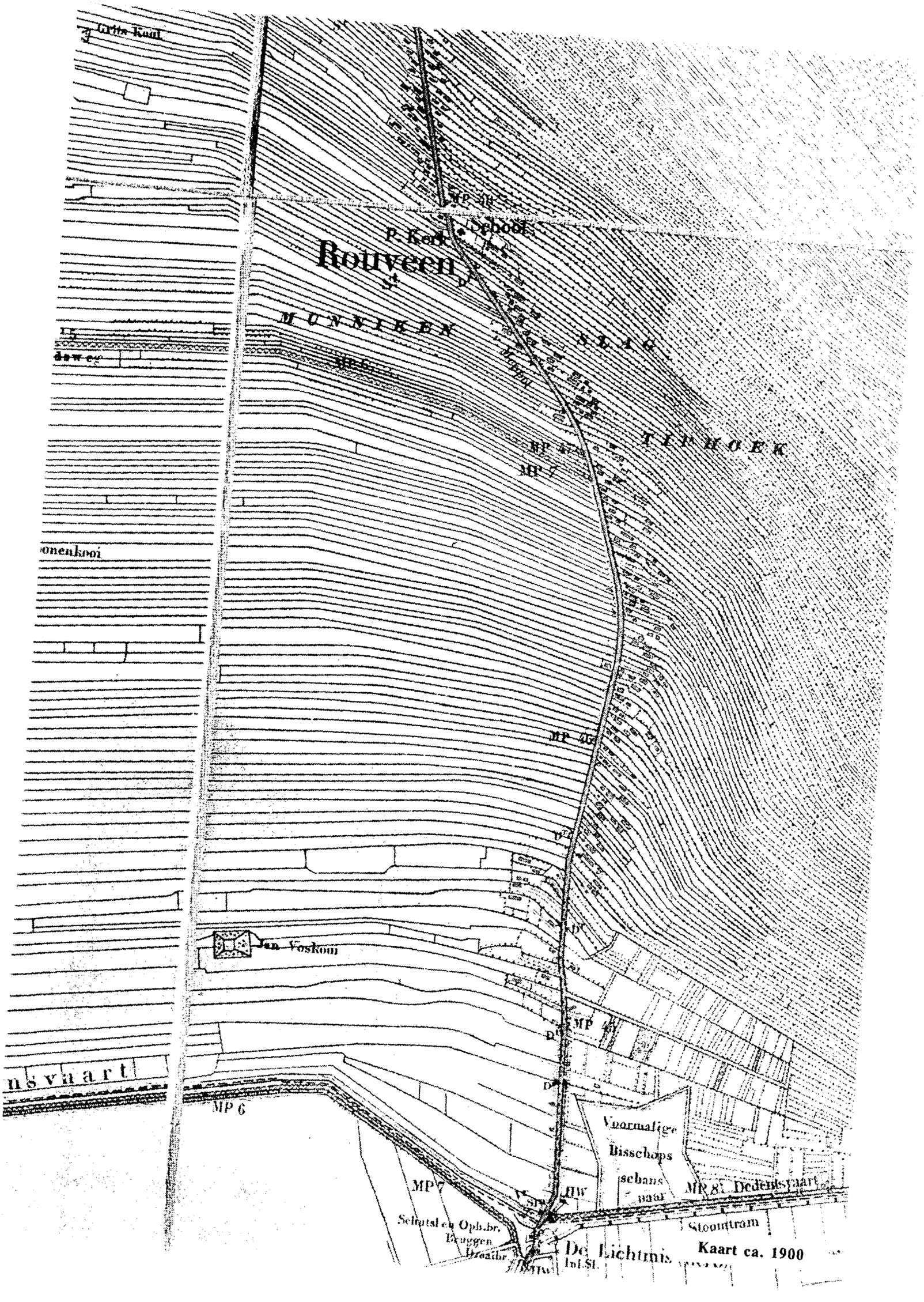
Grote Kaal
MP 48
P. Kerk
School
Rouveen
MUNNIKEN
SLAG
TIJHOEK
MP 6
MP 47
MP 7
MP 46
Jan Voskoul
MP 45
nsvaart
MP 6
Voormalige
Bisschops
schans
MP 7
MP 8
Dedemsvaart
Schutsl. en Oph.br.
Draaibr.
De Lichtmis
Stoomtram
Kaart ca. 1900

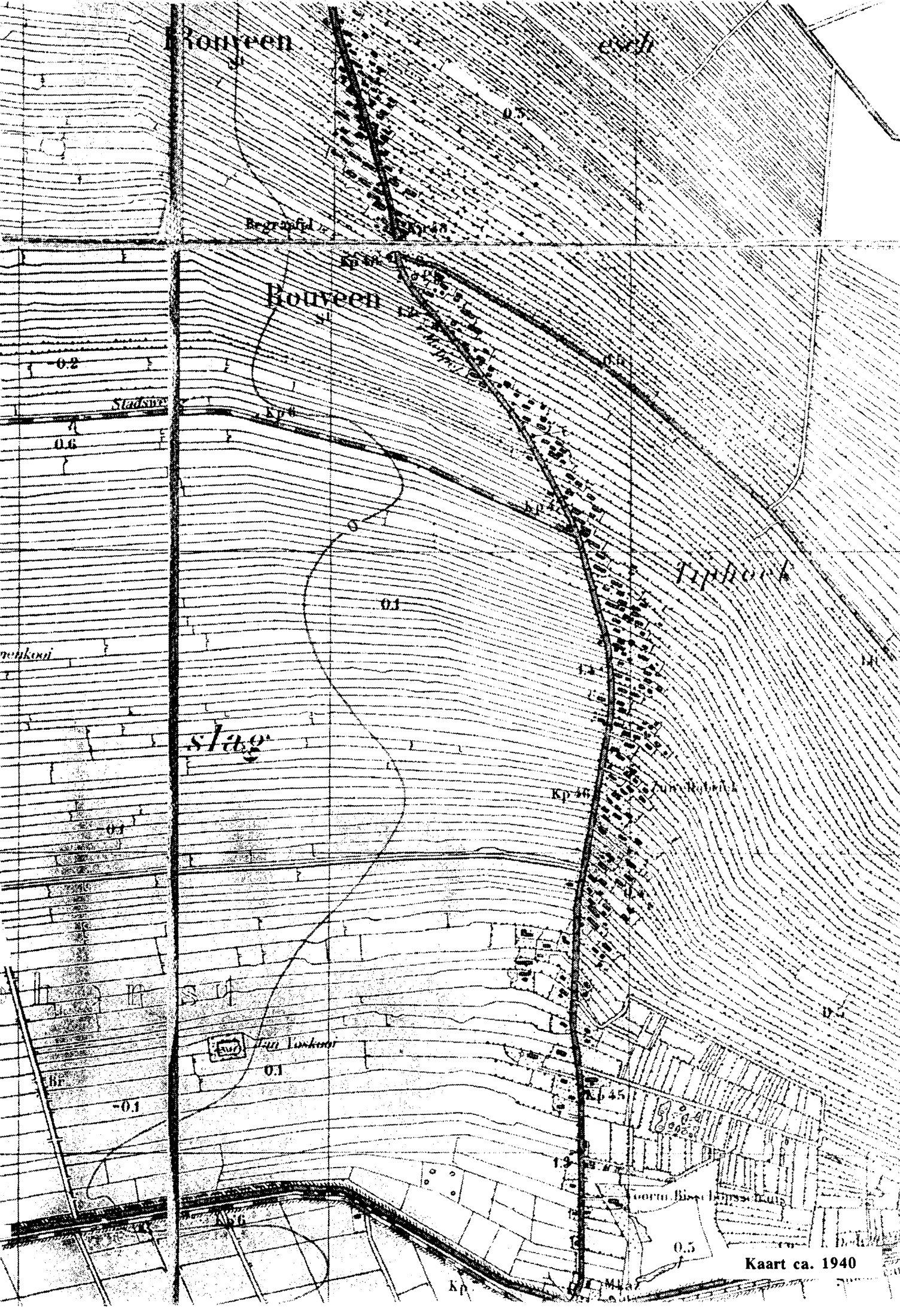

Kaart ca. 1940

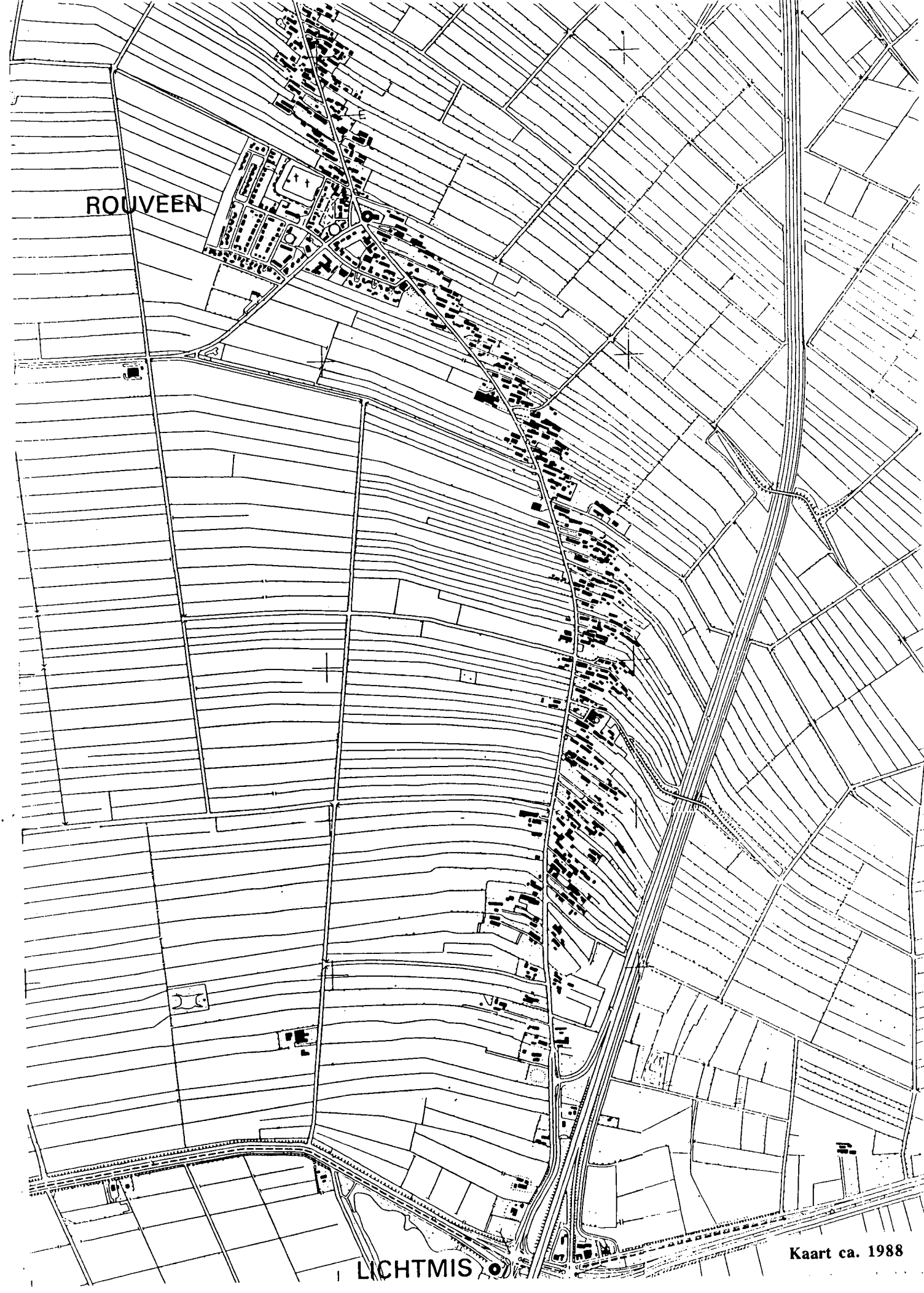

Kaart ca. 1988

Bronnen

Literatuurlijst Staphorst en regio:

Advies Landschapsbouw ruilverkaveling "Rouveen", Zwolle, 1986.
*Bergh, G.C.J.J. van den, e.a., Staphorst en zijn gerichten, Meppel, 1980.
*Ebbinge Wubben, F.A., Plaatsbeschrijving der gemeente Staphorst, provincie Overijssel, met eenige oudheidkundige bijvoegselen, Groningen, 1835.
Een onderzoek naar de ontwikkelingsmogelijkheden van de gemeente Staphorst, E.T.I.O., Zwolle, 1955.
*Groenman, S., Staphorst. sociografie van een gesloten gemeenschap, Meppel, 1947.
*Hille, H., Het was toen in een tijd van scheiden, Staphorst, 1986.
*Hoeve, B., Gaoi'j mit oostert uut?, Staphorst, 1987.
*Huijtker, J.G., Staphorst. een onderzoek naar de verplaatsingen van de dorpen Rouveen en Staphorst, Staphorst, 1978.
IJhorst. Kenschets en uitbreidingsmogelijkheden van een kleine kern, E.T.I.O., Zwolle, 1970.
Landinrichting Rouveen, Natuurbeschermingsraad, Utrecht, 1987.
*Nooy-Palm, H., Staphorster volk. een cultureel antropologische verkenning van een streekdorp, Meppel, 1971.
*Poortman, J., De geschiedenis van de gemeente Staphorst, Groningen, 1978.
*Rossing, J.A., Molens in de gemeente Staphorst, Staphorst, 1985.
*Ruitinga, L., Een scriptie over de wording van het fysieke milieu van de gemeente Staphorst,

Amsterdam, 1977.
*Sablonière, M. de, Staphorst, het levenspatroon van een creatief-traditionele gemeenschap, Meppel, 1966.
*Schrier, D.M. van der, De verplaatsingen van Staphorst en Rouveen, uit: Bijdragen Land van IJssel en Vecht 1 (p.35-45), 1977.
Staphorst, gemeente Staphorst; Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Staphorst-Rouveen als beschermd dorpsgezicht, 's Gravenhage, 1988.
Staphorst 100 jaar geleden. De landbouw, Staphorst, 1984.
*Varwijk, G.H., Stap voor stap langs de Dedemsvaart, Dedemsvaart, 1983.
*Vervloet, J.A.J. en Bording,J., Cultuurhistorisch onderzoek landinrichting "Rouveen", Wageningen, 1985.
*Vloedgraven, K. en Sterken Rzn., H., Oud Staphorst in woord en beeld, 's Gravenhage, 1984.
*Wolde, J. de, IJhorst in oude ansichten, Zaltbommel, 1984.
*Wolde, J. de, Ontginningen en ruilverkavelingen in de gemeente Staphorst, Staphorst, 1969.
*Wolde, J. de, e.a., Staphorst..., zoals het werkelijk is!!, Staphorst, 1973.
*Wolde, J. de, e.a., Staphorst, zoals het werkelijk is, Staphorst, 1987.

Literatuur algemeen:

*Aa, Van der, Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, deel 1-12. Gorinchem, 1839-1848.
*Atlas van Nederland, 's-Gravenhage, 1963-1977.
*Atlas van Nederland. Deel 2: bewoningsgeschiedenis; deel 12: infrastructuur; deel 13: geologie; deel 14: bodem; deel 15: water; deel 16: landschap; deel 20: landinrichting, 's-Gravenhage, 1984.
*Besselaar, Molens in Nederland, Amsterdam, 1974.
*Bevolking der Gemeenten van Nederland op 1 januari 1987, 's-Gravenhage, 1987.
*Bijdragen uit het land van IJssel en Vecht, Eerste en tweede bundel, IJsselacademie, Zwolle 1977-1978.
*Buter, A., De groene vallei. Stad en land aan de IJssel, Den Haag, 1978.
*Buter, A., Dit land over de IJssel, Hoorn, 1976.
*Crom, A.P., (red.) e.a., Anderhalve eeuw gereformeerden in stad en platteland, deel 7, Overijssel, Kampen, 1985.
*Demoed, H.B., Mandegoed schandegoed, Zutphen, 1987.
*Dekker, G. (Red.), e.a., Oude fabrieks- en bedrijfsgebouwen in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1986.
*Dijksterhuis, R., Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland, historische analyse van een wisselwerking, de eerste eeuw: 1840-1940, Z.p. [Groningen], Z.j.[1980].
*Egberts, E., Wie water deert, die water keert, Zwolle, 1985.
*Elzenga, E., Langs de oude Overijsselse kerken, Baarn, 1972.
*Engelen van der Veen, G.A.J. van, 'Marken in Overijssel', in: Geschiedkundige atlas van Nederland, Den Haag, 1924.
*Engelen van der Veen, G.A.J. van, G.J. ter Kuile en R. Schuiling, Overijssel, Deventer, 1931.
*Fischer, E.J., Stroomopwaarts, Zwolle, 1986.
*Fockema Andrea, S.J., Het kaartbeeld van Overijssel 1550-1850, Overdruk uit Versl. en Mededе. v.d. Ver. tot Beoefening van Overijsselsch Regt en

Geschiedenis, 55ste stuk, z.p., 1939.
*Gevers, A.J., en A.J. Mensema, De havezaten in Salland en hun bewoners, Alphen aan den Rijn, 1983.
*Grote Topografische Atlas van Nederland, deel 3, Oost Nederland, Groningen, 1987.
*Heitling, W.H. en Lensen, L., Vijftig eeuwen volk langs de IJssel, Zutphen, z.j. [1980].
*Hendriks, F.M., De grenzen van Overijssel en van de Overijsselse gemeenten van 1807 (1811-1842), Overdruk uit Versl. en Mededeel. v.d. Ver. tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis 75e stuk, 1960.
*Krämer, G., Wij trekken door Twente en Salland, Arnhem, z.j. [1935].
*Kuile, E.H., ter, De monumenten van geschiedenis en kunst, Zuid-Salland, 's-Gravenhage, 1964.
*Kuile, E.H., ter, Noord- en Oost-Salland, 's-Gravenhage, 1974.
*Kuile, E.H., ter, Zuid-Salland, 's-Gravenhage, 1964.
*Kuyper, J., Gemeente-atlas van Nederland, Zaltbommel, (herdruk), 1971.
*Kloot Meijburg, H., van der, Onze oude dorpskerken, Rotterdam, 1921.
*Meene, J.G.C. van de en P. Nijhof, Spoorwegmonumenten in Nederland, Amsterdam, 1985.
*Meindersma, H. en K. de Jong (red.), Jongere bouwkunst in Overijssel, 1840-1940., Zwolle, 1985.
*Mulder, G.J.A., Handboek der geografie van Nederland. Deel VI, Zwolle, 1959.
*Nijhof, P., Oude fabrieksgebouwen in Nederland, Amsterdam, 1987.
*Nijhof, P., Watermolens in Nederland, Zwolle, 1982.
*Nijhof, P., Windmolens in Nederland, Zwolle, 1983.
*Overijssel, de provincie en Overijsselse gemeenten in kaart en aanzicht, Zwolle, 1983.
*Overijssel, Aspecten en Perspectieven, Amsterdam, 1951.
*PPD van Overijssel/ASP, Streekplan IJsselvallei, 1985.
*Pyttersen's Nederlandse almanak voor iedereen, Zaltbommel, 1922-1942.
*Romers, H., De spoorwegarchitectuur in Nederland 1841-1938, Zutphen, 1981.
*Rosenberg, H.P.R., De 19de-eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland, 's-Gravenhage, 1972.
*Schelhaas, H. en B. Molenaar (red.), Graven en begraven in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1981.
*Schelhaas, H. (Red.) e.a., Historische kerken in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1974.
*Schelhaas, H. (Red.) e.a., Molens in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1972.
*Schelhaas, H. (Red.) e.a., Schipvaart en schepen in Overijssel, Serie jaarboeken Overijssel, Zwolle, 1985.
*Schuiling, R., Nederland, handboek der aardrijkskunde, deel 1 en 2, Zwolle, 1936.
*Schutten, G.J., Varen waar geen water is, reconstructie van een verdwenen wereld, geschiedenis van de scheepvaart ten oosten van de IJssel van 1300-1930. Twentsche courant.
*Seinen, J.R. en G. de Wit, Stap voor stap langs de Vecht, Hardenberg, 1985.
*Slicher van Bath, B.H., Een samenleving onder spanning, Geschiedenis van het platteland in Overijssel. Assen, 1957.
*Slicher van Bath, B.H., (red.),

Geschiedenis van Overijssel, Deventer, 1970.
*Steegh, A., Monumentenatlas van Nederland, Zutphen, 1985.
*Steensma, R. (Red.) en C.A. van Swichem (Red.), honderdvijftig jaar gereformeerde kerkbouw, Kampen, 1986.
*Stiksma, K., Spiegel van steden, dorpen en landschappen in Oost-Nederland, Overijssel, Gelderland en het rivieren gebied, Ridderkerk, 1986.
*Stilma, L., Rondom de Holterberg e.v., Holten, z.j. [1962].
*Varwijk, G.H. en J.R. Seinen, Stap voor stap langs de Dedemsvaart, Dedemsvaart, 1983.
*Ven, D.J., van der, Met de goastok door Twente en Salland, Verslagen van de hoofdcommissie voor herziening der belastbare opbrengst van de ongebouwde eigendommen, Overijssel, 's-Gravenhage, 1890.
*Visscher, H.A., Het Nederlandse landschap, een typologie ten behoeve van het milieubeheer, Utrecht, 1974.
*Volmuller, H.W.J. (samenstelling), Nijhofs Geschiedenislexicon, Nederland en België, 's-Gravenhage-Antwerpen, 1981.
*Vuuren, L., van, Rapport betreffende een algemeen onderzoek naar de sociaal-economische structuur van het district van de kamer van koophandel en fabrieken voor Salland, Epe, 1941.
*Werkman, G., Kent u Overijssel ook zo?, Zeist, z,j. [1962].
*Wieringa, H. (red.), Waterstaat in Overijssel, Zwolle, 1983.
*Woud, A. van der, Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848. Amsterdam, 1987.
*Zanden, J.L., De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914, Utrecht, 1985.
*Zonneveld, J.L.S., Levend land. De geografie van het Nederlandse landschap, Utrecht, 1985.

Kaarten:

Bodemkaart van Nederland. Stiboka, Wageningen, 1985.
Kadastrale minuutkaart 1832, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.
Topografische kaart van Nederland, ca. 1850, 1900, 1935, 1950, 1960, 1976 en 1985. Topografische Dienst Delft/Emmen.

Archieven:

Databank Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Sociale geografie, 1988.
Gemeenteverslagen 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle
Verslagen van Gedeputeerde Staten 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.

Bijlagen

Tabellen

Tabel 1.
Loop van de bevolking in de gemeente Staphorst*

jaar	aantal inwoners	index (1850=100)
1850	4.315	100
1860	4.639	107
1870	4.860	113
1880	5.083	118
1890	5.352	124
1900	5.669	131
1910	6.037	140
1920	6.181	143
1930	6.785	157
1940	7.633	177

Bron: Databank Universiteit van Amsterdam, 1988.
* Gegevens per 31 december, behalve 1987 (per 1 januari)

Tabel 2.
Woningvoorraad en aantal inwoners in de buurschappen en kernen van de gemeente Staphorst omstreeks 1850.

kern/buurschap	woningvoorraad 1)	inwoneraantal 2)
Staphorst	250	1.768
Rouveen	270	1.742
IJhorst	75	550
Hesselingen	11	86
Hamingen	11	45
Rouveensche Hulst	13	100

Bronnen: 1) Aa, Van der, 1839-1848.
2) Steden en dorpen in Overijssel, 1980.

Tabel 3.
Woningvoorraad en bevolkingsomvang per kern of buurschap op 31 mei 1947.

kern of buurschap	woningvoorraad	bevolking
Staphorst		2.784
Leijen		254
Wijk Staphorst	655 (493)	3.038
Wijk Rouveen	424 (366)	2.025
Lankhorst		297
IJhorst		80
Halfweg		71
Witte Bergen		101
Verspreide huizen		302
Wijk Reestgebied	187 (182)	851
Werkhorst		414
Hesselingen		144
Den Hulst (gedeeltelijk)		101
Verspreide huizen Ooster- en Zuideindigerslag		112
Verspreide huizen Hamingen en Achterhoevenslag		121
Verspreide huizen Meppelerweg		221
Verspreide huizen overige		1.123
Wijk Staphorsterlanden	491 (297)	2.236
Varende schepen		15
Totaal	1.757	8.165

Bron: C.B.S., Uitkomsten van de volks- en beroepstelling, 31 mei 1947.

Tabel 4.
Woningvoorraad en aantal inwoners in de buurschappen en kernen van de gemeente Staphorst op 1 januari 1987.

kern/buurschap	woningvoorraad	inwoneraantal
Staphorst	1.885	6.560
buitengebied Staphorst	292	1.332
Rouveen	673	2.692
buitengebied Rouveen	75	298
IJhorst	234	657
buitengebied IJhorst	148	429
Punthorst	266	977
Lankhorst	77	303
Klooster	21	60
Gemeente Staphorst	3.671	13.308

Bron: Statistieken R.O.I., Woningvoorraad en aantal inwoners per wijk/buurt, 1987.

KAART 1

DE LIGGING VAN DE GEMEENTE STAPHORST IN SALLAND

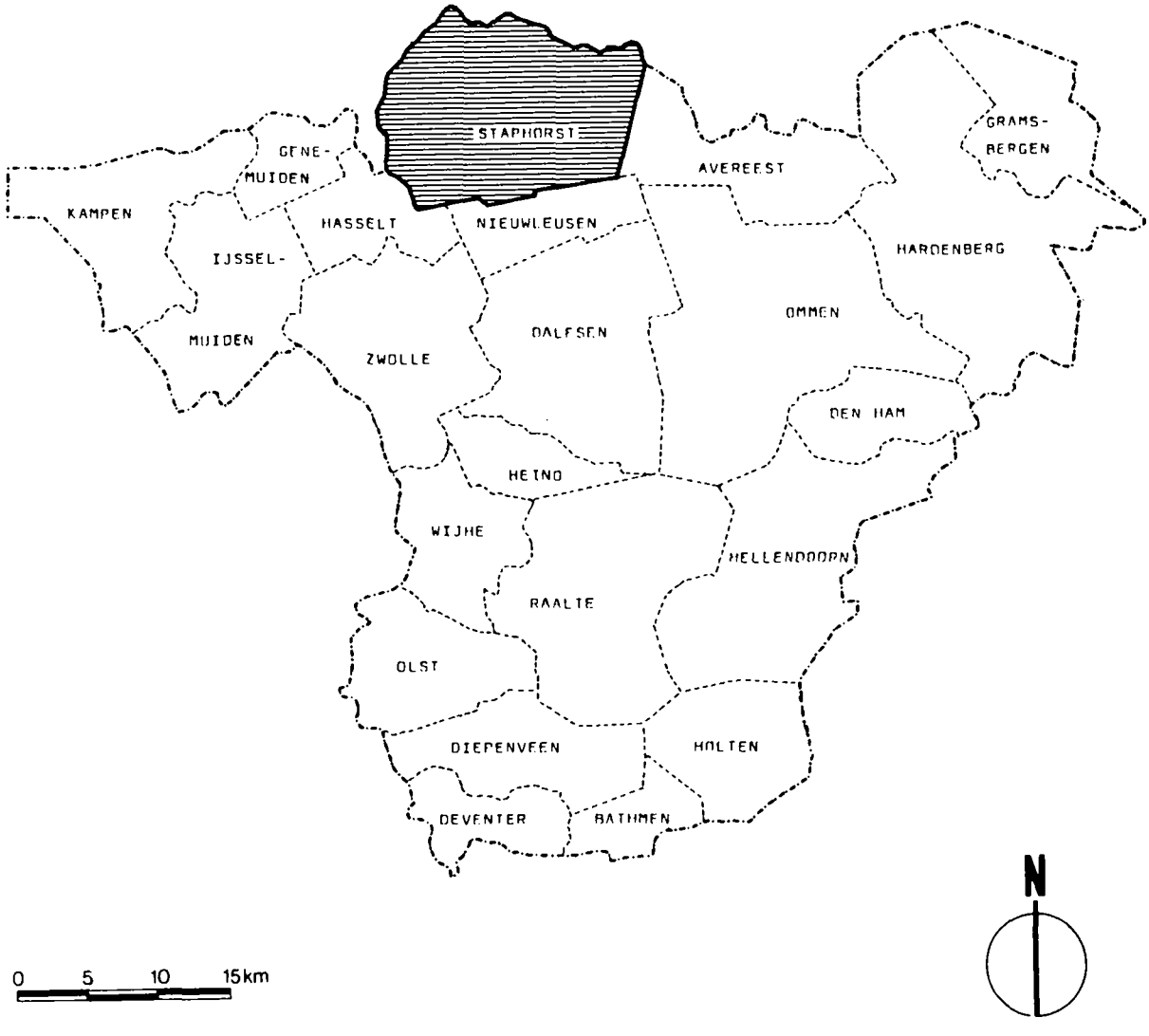

Grenzen van Salland

Gemeentegrenzen

Bron: Atlas van Nederland, 1963 - 1977.

KAART 2

BODEMGESTELDHEID EN GEOLOGIE

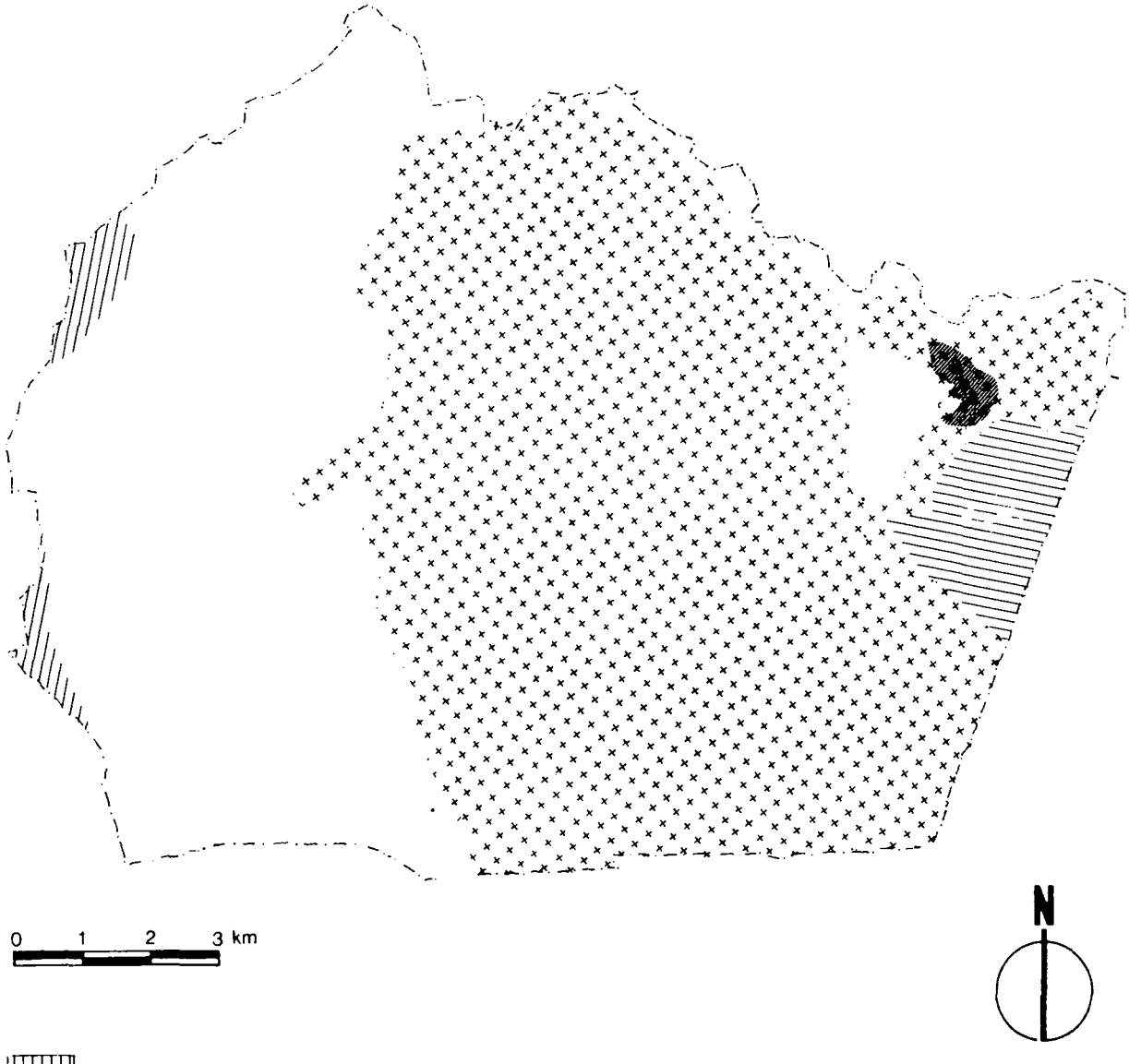

Jonge zeeklei (op veen)

Laagveen

Postglaciale dalopvulling of laagterras; grindvrij zand

Stuifzandcomplex

Veldopzolgronden met veel terreindepressies

Bron: Bodemkaart van Nederland, 1985.

KAART 3

DORPSGEBIEDEN IN SCHOUTAMBT HASSELTERAMBT

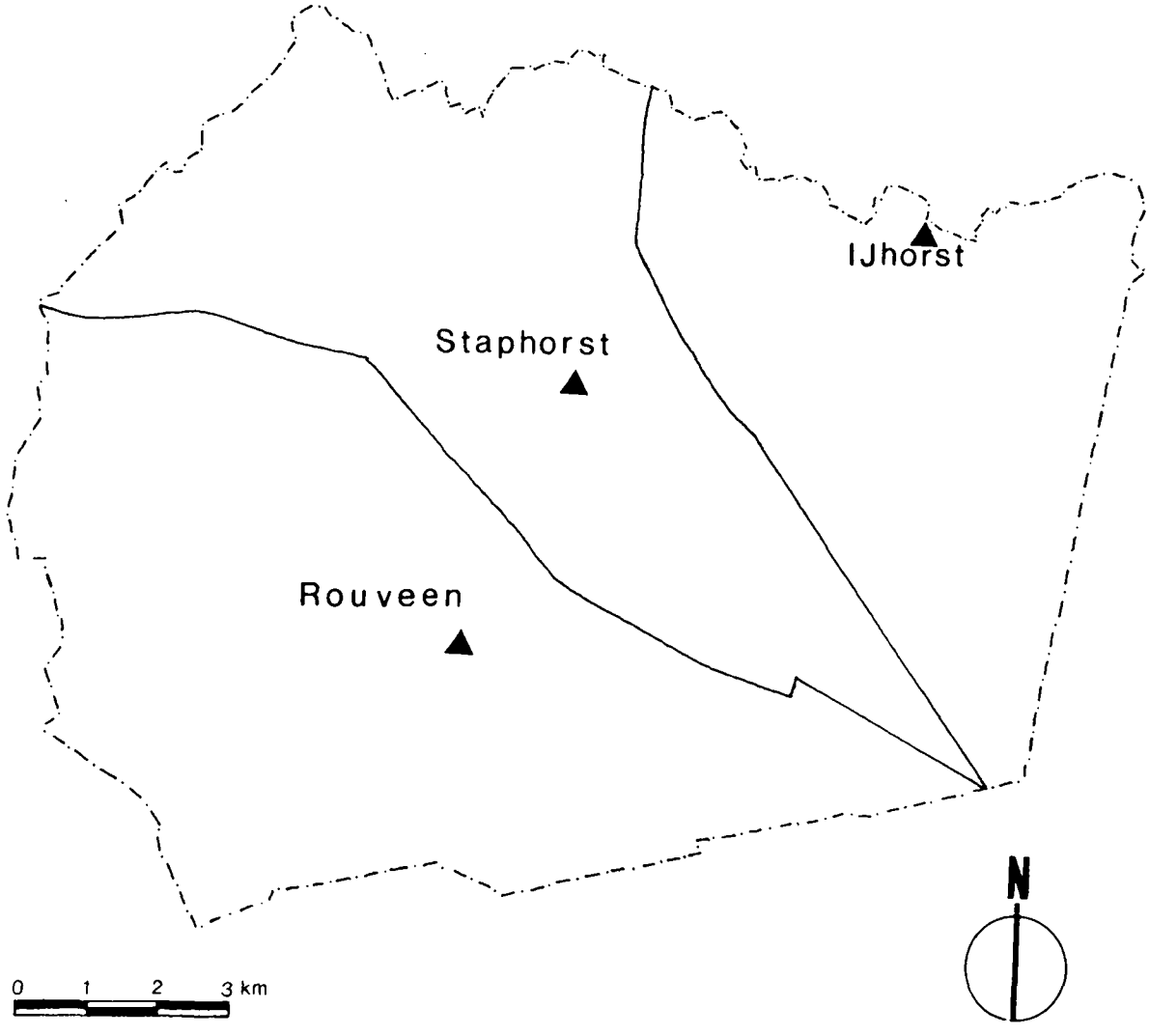

Gemeentegrens

Grenzen van de dorpsgebieden

Bron: Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1924.

KAART 4

INFRASTRUCTUUR

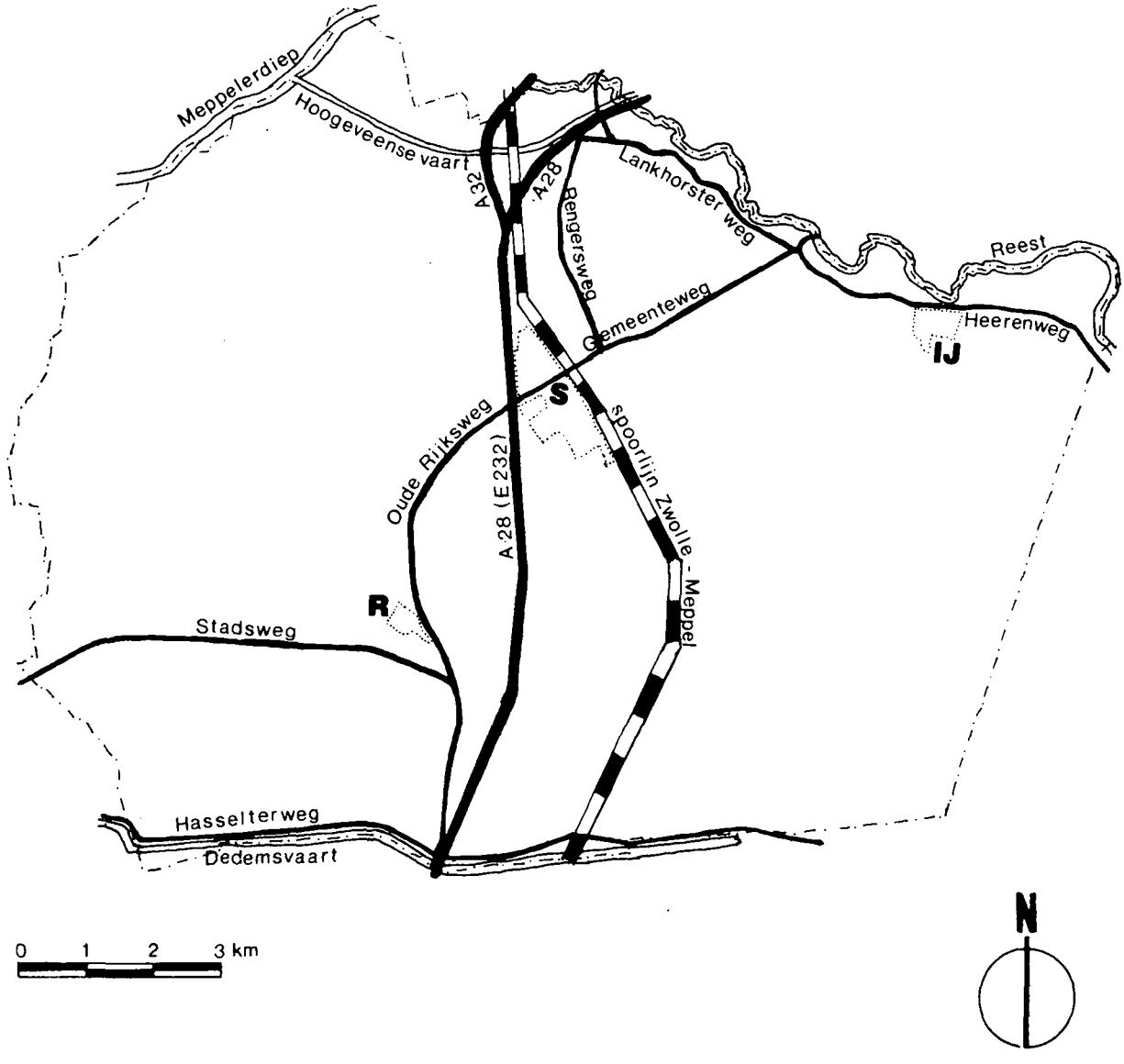

Hoofdweg of autoweg

Verharde weg

Spoorlijn

Rivier of waterweg

Dorp

Bron: Grote Topografische Atlas van Nederland, 1987.

KAART 5

STAPHORST OMSTREEKS 1850

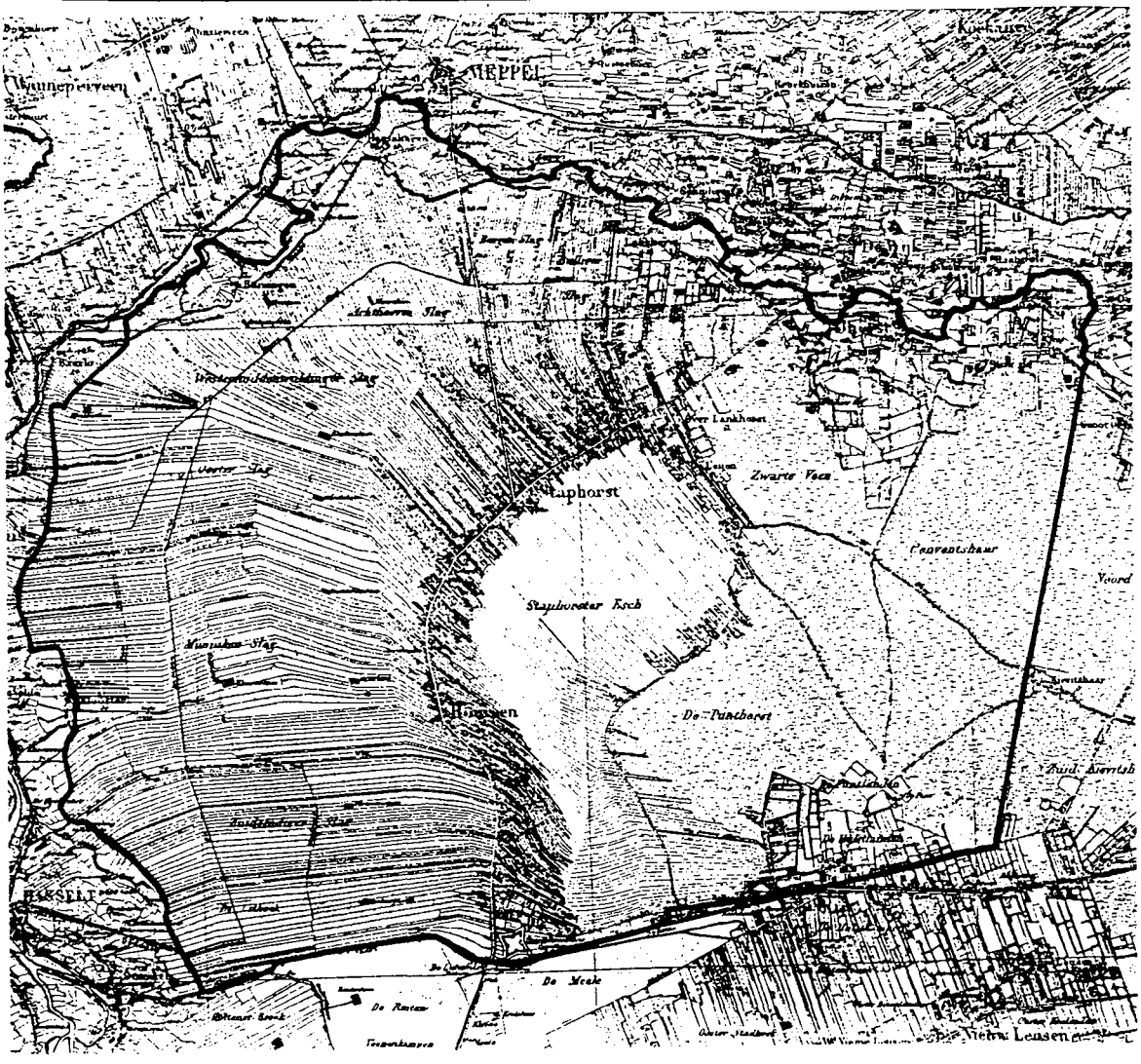

0 1 2 3 km

N

Bron: Topografische kaart van Nederland, 1859.

KAART 6

STAPHORST OMSTREEKS 1930

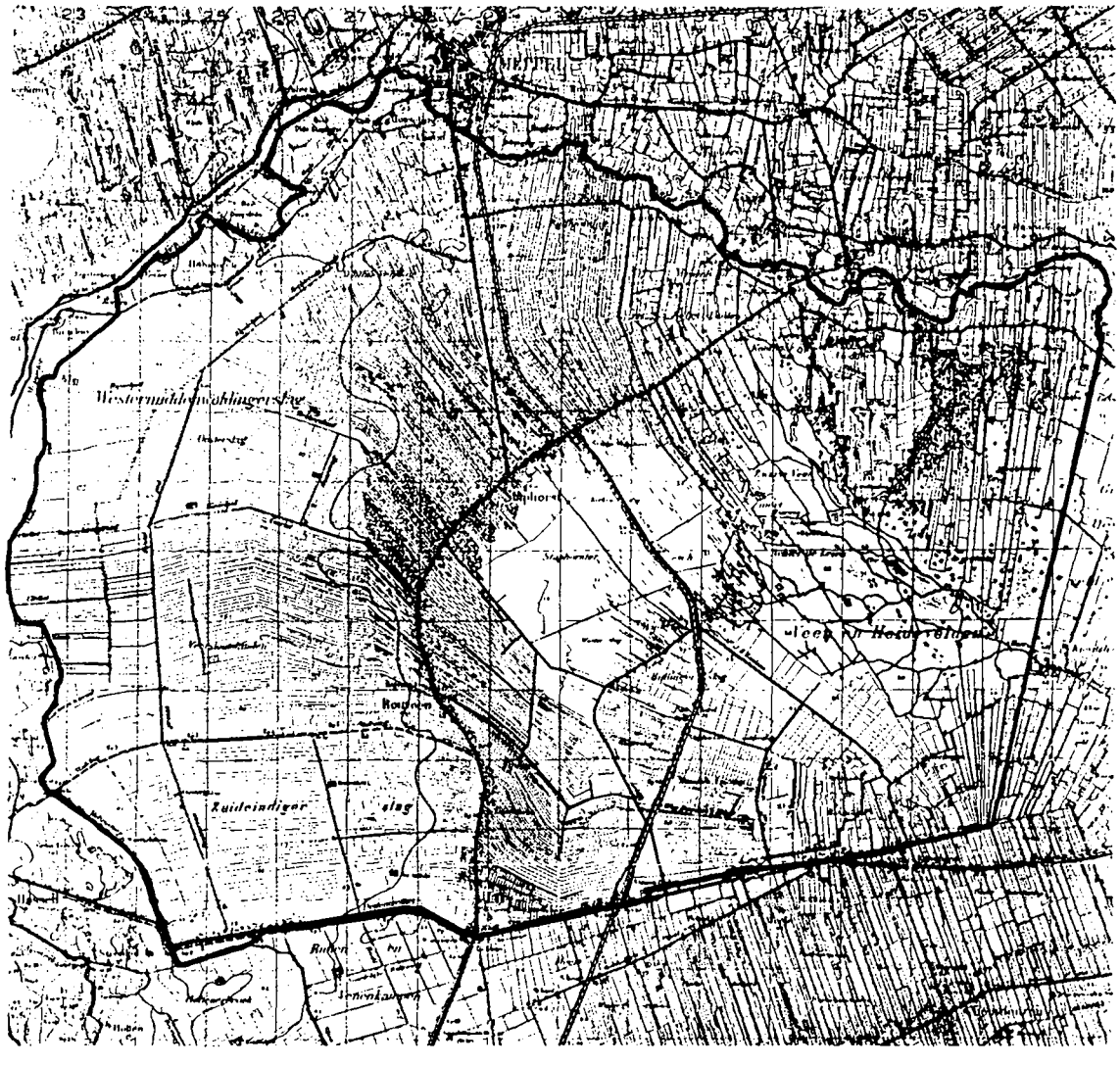

0 1 2 3 km

N

Bron: Topografische kaart van Nederland, 1933.

KAART 7

STAPHORST OMSTREEKS 1972

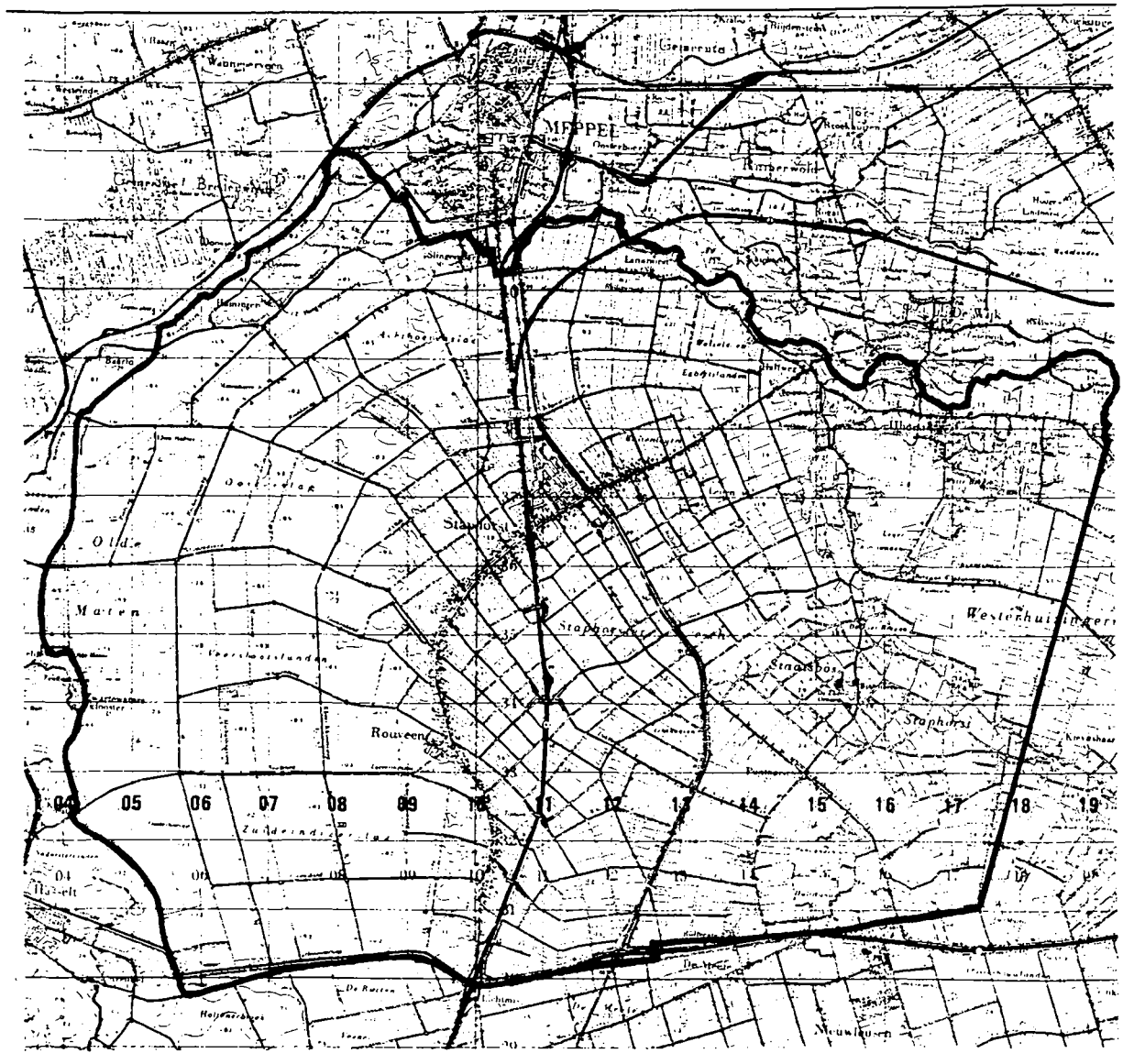

0 1 2 3 km

N

Bron: Grote Topografische Atlas van Nederland, 1987.

KAART 8

VERBETERINGSWERKZAAMHEDEN IN DE GEMEENTE STAPHORST

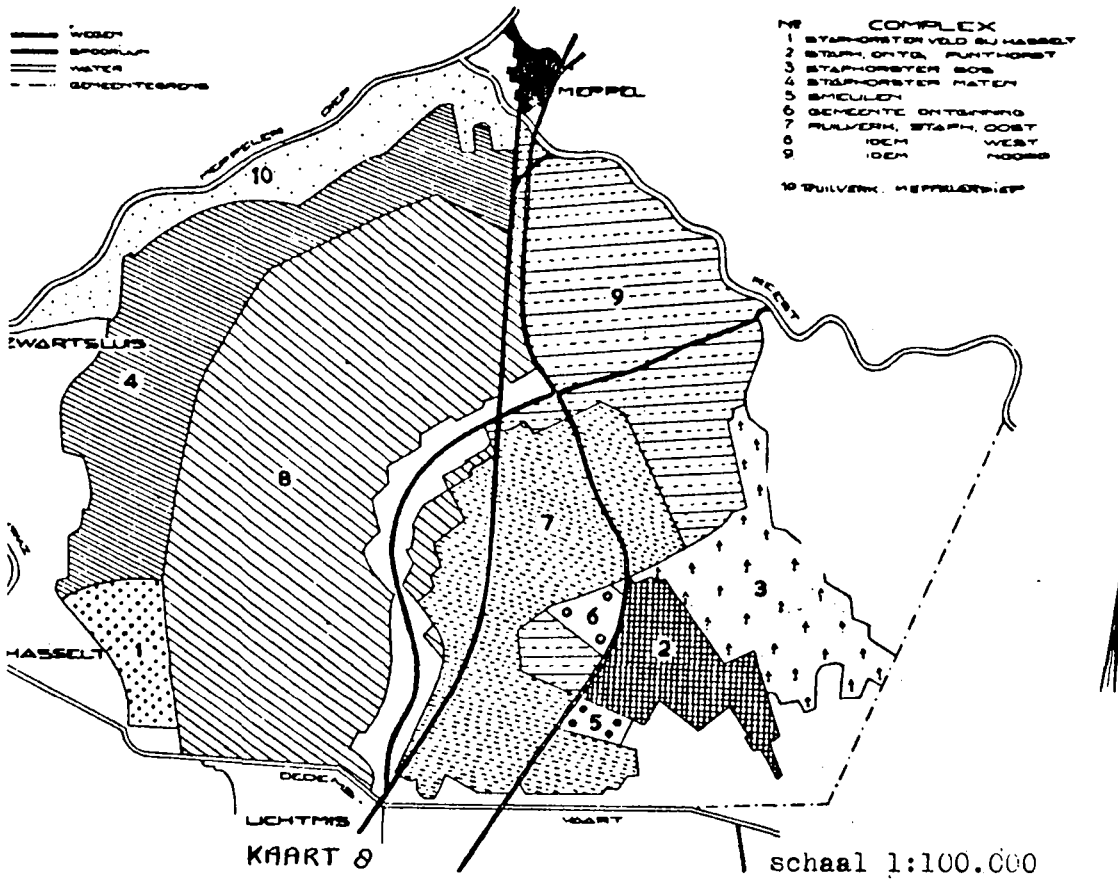

No.	Periode aanvang.	Opp.blok in ha.	Gem.kadastrale perceelsgr. voor verk.	perceelsgr. na verkaveling
1.	1927	260	0.33 ha	5.-tot 17.- ha
2.	1928	480	0.24 ha	8.-tot 15.- ha
3.	1932	900	0.90 ha	huidige staatsbo
4.	1931	1600	0.25 ha	±13.-23.-ha
5.	1939	60	?	?
6.	1927	75	?	?
7.	1931	1820	0.14 ha	0.80 ha
8.	1938	3858	0.37 ha	3.10 ha
9.	1940	1922		
10.	1951	570	0.58 ha	1.30 ha

Bron: Wolde, J. de, 1973.